

OPEN ACCESS

*Corresponding author

Nashmil Sabr Abdullah
nashmil.abdullah@su.edu.krd

RECEIVED : 13 /06/2024
ACCEPTED : 15/09/ 2024
PUBLISHED : 15/02/ 2025

بۆنه و يادهكان له رۆژهه لاتى كوردستان (1926-1941)

نشميل صابر عبدالله / بهشى ميژوو ، كوليزى ئاداب، زانكوى سه لاهه ددين -هولير،

ههريمى كوردستان، عيراق

پوخته

وشه سه ره كيبه كان:

بۆنه و يادهكان ،
رۆژهه لاتى كوردستان ،
رهزا شا،
ههستى نه ته و ايه تى ،
كهلتور.

ئهم تويزينه وهيه كه تايبه ته به بۆنه و يادهكان له رۆژهه لاتى كوردستان له سالانى 1926-1941، جهخت له ماوهى دهسه لاتدارى رهزا شا دهكاته وه ده ربارهى ههوله كانى ناوبراو بۆ چه سپاندى بيو كه كانى و سه لماندى ئهو باوه ردى كه له لايهن رهزا شاه هيه بۆ نه هيشتنى تاريخيه كان و دووباره گه رانه وهى شكوى دهوله تى ئيران و دروستبوونى دهسه لاتيكى ناوه ندى. بۆ جيبه جيكردى ئهم سياسه ته شى جگه له ريكاره سه ربازيه كان چه ند ههنگاوى رۆشنبيري دهگريته بهر به تايبه ت له ناوچه كورديه كان، جيگاي ئاماژه يه سه ره راي كارى گه ربوونى ئهم سياسه ته، له روى ئابوورى تيجووى كه مى پيوست بوو .

له م تويزينه وهيه تيشك خراوته سه ر بۆنه و يادهكان كه بۆ يه كه مجار له لايهن رهزا شا له ناوچه كورديه كان يادكراونه ته وه، له نمونه ي ئهمانه بۆنه ي رۆژى له داىكبوون و تاج له سه ردانانى رهزا شا، ئاهه ننگيژان به بۆنه ي له داىك بوونى هه زار ساله ي فرده وسى (ئهبوقاسم فرده وسى توسى 935-1020 زايينى) شاعيرى گه وره ي ئيران بۆ يادكردنه وه و زيندوو كردنه وهى شوينه واره كونه كان، هاوكات دواى به فهرمى راگه ياندى يه كپوشى لابردي سه رپوشى ئافره تان سالانه ئاهه ننگ و كۆمه ليك چالاكى له م رۆژه بۆ ئهم بۆنه يه به رپوه ده چوو، هاوكات ئاماژه دان به فشارى دهوله ت له جيبه جيكردى بۆنه و يادهكان و به شدارى به رپرسانى ناوچه كه له گه ل هاوسه ره كانيان و دامه زراندى چه ندين ئه نجومه نى ئافره تان و به شدارى قوتابخانه كانى كور و كچان له ئاهه ننگه كان و زياتر تيكه ل بوونيان له كۆمه لگا و گوپينى داب و نه ريتيان، بۆ كه مره ننگردن و وونبوونى كهلتور و يادگار يه كان له ياده وه رى كورده كان و نه هيشتنى جياوازي نه ته وه يى ده گريته وه .

About the Journal

Zanco Journal of Humanity Sciences (ZJHS) is an international, multi-disciplinary, peer-reviewed, double-blind and open-access journal that enhances research in all fields of basic and applied sciences through the publication of high-quality articles that describe significant and novel works; and advance knowledge in a diversity of scientific fields. <https://zancojournal.su.edu.krd/index.php/JAHS/about>

1- پيشه‌کی :

بۆنه و يادهكان له رۆژهه‌لاتی كوردستان له سه‌ردهمی ره‌زا شا (1926-1941)، يه‌كێك له ئامانجه‌كاني بریتی بوو له كه‌مكرده‌وهی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و دوورخستنه‌وه‌يان له كه‌لتور و داب و نه‌ريتيان له ناوچه كوردییه‌كان، له‌م سۆنگه‌یه‌وه سیاسه‌تمه‌دار و رۆشنی‌یرانی ئێران له‌گه‌ل زیادبوونی راپه‌رین و دروستبوونی ئاژاوه‌كاني دواي جه‌نگی یه‌كه‌می جیهانی (1914 - 1918) و هه‌بوونی جیاوازی نه‌ته‌وه‌یی و زمان و ئاین له ناوچه‌كه‌ بیریان له چه‌ندین رینگا بۆ چه‌سپاندنی بیروکهي نه‌ته‌وه‌یی ئاریایی و یه‌کگرتنی میله‌ت کرده‌وه، جگه له به‌کاره‌یتانی هیز بۆ له نیو‌بردنی ئاژاوه و ناکوکییه‌كان، به‌رپاکردنی ژماره‌یه‌ک بۆنه و ئاهه‌نگ له لایه‌ن حکومه‌تی ئه‌وکاته وه‌کو یادی تاج له سه‌ردانان، هه‌زاره‌ی فرده‌وسی و یه‌کپۆشی و لابردنی سه‌رپۆش له ئێران به‌ گشتی و ناوچه كوردییه‌كان به‌ تاییه‌تی بۆ نه‌هه‌یشتنی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و كه‌مره‌نگکردنی كه‌لتور و داب و نه‌ريتيان بووه، هاوکات جه‌خت کردنه‌وه‌ی حکومه‌ت به‌ به‌شداریکردنی دام و ده‌زگاگان و قوتابخانه‌كان له ئاهه‌نگه‌كان، بۆ گه‌رانه‌وه‌ی شکۆ و ده‌سه‌لاتداری نه‌ته‌وه‌یی له ئێران له رینگه‌ی زیندووکردنه‌وه‌ی شوینه‌واره‌ دیرینه‌کان و یه‌کپۆشی و لابردنی سه‌رپۆش که به‌ هۆکاری دواکه‌وتوویی ده‌وله‌ت هه‌ژمارده‌کرا. ژماره‌یه‌کی زۆر بۆنه و ياده‌كان له‌و کاته له ئێران یادیان کراوه‌ته‌وه به‌لام ئه‌م توێژینه‌وه‌یه تاییه‌ته به‌و بۆنه و يادانه که له سه‌ردهمی ره‌زا شا و له‌لایه‌ن ناوبراو له ئێران به‌ گشتی و له ناوچه كوردییه‌كان به‌ تاییه‌تی جێبه‌جێکراون.

پیکهاته‌ی توێژینه‌وه: توێژینه‌وه‌که له دوو باسدا بۆنه و ياده‌كان له رۆژهه‌لاتی كوردستان له سالانی (1926-1941) ده‌خاته‌په‌روو، سه‌ره‌تا باس له هاتنه سه‌ر ده‌سه‌لاتی ره‌زاشا و ئامانج و ریکاره‌كاني بۆ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی و چه‌سپاندنی نه‌ژادی ئاریایی له هه‌موو ئێران ده‌کات، دواتر تیشک خراوته سه‌ر بۆنه و ياده‌كان له ناوچه كوردییه‌كان که بۆ یه‌که‌مجار له سه‌ردهمی ره‌زاشا بریاریان له سه‌رده‌راوه و له درێژه‌ی باسه‌که‌دا هه‌وله‌كاني ده‌وله‌ت و کاربه‌ده‌سته سیاسییه‌كان له ناوچه كوردییه‌كان خراوته به‌رباس، هه‌روه‌ها به‌شیک له چالاکی و بریاره‌كان به‌ شیوه‌ی به‌لگه‌نامه خراوته‌په‌روو.

گرنگی توێژینه‌وه: سه‌ردهمی ده‌سه‌لاتداری ره‌زا شا به‌هۆی ده‌رکردنی چه‌ندین بریارو دروست بوونی ژماره‌یه‌ک ئه‌نجومه‌ن و کۆمه‌له له چوارچۆیه‌ی په‌یره‌وکردنی یاسا و بریاره‌كان، و جێبه‌جێکردنی بریاره‌كان له ناوچه كوردییه‌كان بۆ كه‌مكرده‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و نه‌هه‌یشتنی جیاوازی نه‌ته‌وه‌یی و زمان و جلوبه‌رگ و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی، به سه‌رده‌میکی گرنگ داده‌نریت له میژووی هاوچه‌رخي ئێران سه‌باره‌ت به‌ گرتنه‌به‌ری چه‌ندین ریکاری رۆشنی‌یری له ناوچه كوردییه‌كان.

ئامانجی توێژینه‌وه: ئامانج له نووسینی ئه‌م بابته‌وه روونکردنه‌وه‌ی به‌شیک له سیاسه‌تی ره‌زا شا به‌رامبه‌ر ناوچه كوردییه‌كان و هه‌وله‌كاني بۆ كه‌مكرده‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و وونکردنی رچه‌له‌ک و كه‌لتووری كوردی و هه‌وله‌كاني بۆ چه‌سپاندنی ده‌وله‌تیکی یه‌کگرتووی ئاریایی له ئێران.

پرسیاری سه‌ره‌کی توێژینه‌وه: یاد و بۆنه‌كان له رۆژهه‌لاتی كوردستان كامانه‌ن؟ که له سه‌ردهمی ره‌زا شا له ناوچه كوردییه‌كان پیاوه‌کراون، کاریگه‌ری یاد و بۆنه‌كان له جیگیرکردنی سیاسه‌تی رۆشنی‌یری حکومه‌ت له ناوچه كوردییه‌كان؟ میتوودی توێژینه‌وه: له‌م توێژینه‌وه‌یه پشت به میتوودی میژوویی و شیکاری به‌ستراوه، بۆنه‌وه‌ی شروقه‌ی بۆنه و ياده‌كان له رۆژهه‌لاتی كوردستان له سه‌ردهمی ره‌زا شا بکریت.

سه‌باره‌ت به چوارچۆیه‌ی ماوه‌ی میژوویی توێژینه‌وه‌که (1926-1941) بریتییه له ماوه‌ی ده‌سه‌لاتداری ره‌زا شا که به ماوه‌یه‌کی گرنگی میژوویی له رووی گۆرانکاری و ده‌رکردنی چه‌ندین بریار و یاسای نوێ له ئێران داده‌نریت، به ئامانجی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی و نه‌ته‌وه‌یی و لاواز کردنی هیز و توانای هۆز و عه‌شیره‌ته‌كان و کۆتایی هینان به راپه‌رین و ئاژاوه‌كان، به‌مه‌ش بۆ جێبه‌جێکردنی بریاره‌كان له ناوچه كوردییه‌كان و نه‌هه‌یشتنی كه‌لتور و هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تییان چه‌ندین ریکاری گرتبه‌ر، شایانی باسه چوارچۆیه‌ی گۆرانکارییه‌كاني ناوبراو بۆ دامه‌زراندنی ئێرانیکی هاوچه‌رخ له سه‌ر شیوازی ئه‌وروپی بووه و به‌ بۆچوونی ناوبراو ده‌وله‌تیکی هاوچه‌رخ و پيشکه‌وتوو له سه‌ر بنه‌ماکاني ئایینی ئیسلام نایه‌ته‌دی.

سه‌رچاوه سوود به‌خشه‌كاني توێژینه‌وه‌که: له‌م توێژینه‌وه‌ پشت به کتیب و به‌لگه‌نامه‌كاني تاییه‌ت به توێژینه‌وه‌که به‌ستراوه

۲: هاتنه سەر دەسه‌لاتی رەزا شا پەهلەوی .

رەزاخان (۱۸۷۸- ۱۹۴۴) بەر لە وەرگرتنی دەسه‌لات، هەولەکەکانی بۆ گۆرانکاری کۆمەڵایەتی و رۆشنییری ئێران چرکردۆتەو، له ماوه‌ی سەرۆک وەزیرانیدا له ۱ نیسانی ۱۹۲۵ بریاریدا ناوه‌کانی عەرەبی و تورکی له ناوی مانگه‌کانی سال بسریتەو و سەرەتای سالی ئێرانی له ۲۱ ئادار دەست پێکات، له ۵ ی ئایاری ۱۹۲۵ به پێی یاسایه‌ک هه‌موو نازناوه‌کانی پله‌ی سەربازی کونی هه‌لوێه‌شاندوه (خه‌یالی، ۲۰۱۹: ۷۶)، جیگای ناماژه پێکردنه کاریگه‌ری په‌یوه‌ندی نیوان ئێران و ئه‌وروپا و ناردنی ژماره‌یه‌ک قوتابی بۆ دهره‌وه‌ی ولات له کۆتایی سه‌ده‌ی (۱۹) و سەرەتای سه‌ده‌ی (۲۰) ریگای بۆ ئەم گۆرانکاریانه خۆشتر کرد (هرشلاخ، ۱۹۷۳: ۲۰۱). رەزا شا به‌هۆی نه‌بوونی پالپشتی بنه‌ماله‌یی له ژیانی سیاسی و نه‌بوونی ده‌سه‌لاتیکی شه‌ری کاری لێ کرد بۆیه ده‌یویست گشت بریاره‌کان له‌لایه‌ن شاو له تاران دهر‌بجیت و دواتر له هه‌موو ئێران جی به‌جی بکریت، وه‌زاره‌ت و کاروباری سەربازی و ئاسایش و په‌یوه‌ندییه‌کانی دهره‌وه له ژیر چاودیری ناوبراو بیت، به‌مه‌ش هه‌ولیدا له‌ریگه‌ی سازدانی چه‌ندین بۆنه و ئاهه‌نگی تاییه‌ت بتوانیت شه‌ریه‌ت به ده‌سه‌لاته‌که به‌خشییت. (بیدگی و جاوید، ۱۳۹۸: ۹۷). گه‌یشتنی بنه‌ماله‌ی په‌هلەوی به حوکمرانی له ئێران هاوکات بوو له‌گه‌ل سەرەتای قۆناغیکی نوێ له بوا‌ری رۆشنییری له ئێران چونکه له‌م ماوه‌یه‌ ژماره‌یه‌ک رۆشنییر که زۆربه‌یان له ئه‌وروپا خویندنیان ته‌واو کردبوو دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌یان بۆ ولات بوونه هانده‌ریک بۆ چه‌سپاندنی بیره‌یه‌کی ئێرانیکی نوێ له‌سه‌ر شیوازی ئه‌وروپی، رەزا شا پێی وابوو پزگار بوون له دوا‌که‌وتوویی رۆشنییری و کۆمه‌ڵایه‌تی له ئێران به دوورخستنه‌وه‌ی که‌لتور و داب و نه‌ریتی کۆن و گه‌راندنه‌وه‌ی شکۆی ئێران و زیندوو کردنه‌وه‌ی شوینه‌واره‌ دیرینه‌کان و جیاکردنه‌وه‌ی ئاین له ده‌وله‌ت دینه‌کایه‌وه (امینی و شیرازی، ۱۳۸۵: ۲۷۲). بۆ سرینه‌وه‌ی بیره‌وه‌رییه‌کان هه‌لسا به گۆرینی ژماره‌یه‌کی زۆری ناوی شاره‌کان که ئه‌و هه‌نگاوه ناوچه کوردیه‌کانیشی گرت‌وه بۆ نمونه گۆرینی ناوی شاری ئورومیه بۆ (ره‌زائیه)، له سالی ۱۹۲۵ له بری وشه‌ی (فارس- پرشیا) ئێران به‌کار به‌یتریت (صفایی، ۱۱۲: ۲۵۳۵-۱۱۳). هه‌نگاوه‌کانی رەزا شا بۆ چاکسازی و پێشخستنی ولاته‌که‌ی بووه هۆی خنکاندنی ئازادی و دیموکراسی و به بیانووی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی و په‌کگرتوو هه‌ولیدا بۆ لاوازکردن و نه‌هه‌یشتنی زمان و که‌لتوری که‌مه نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانی ناوچه کوردیه‌یه‌کان.

هاتنه سەر دەسه‌لاتی رەزا شا (۱۹۲۶- ۱۹۴۱) و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی په‌هلەوی به‌سه‌ره‌تای دامه‌زراندنی ئێرانیکی نوێ و سه‌رده‌میانه داده‌نریت، به بۆچوونی ناوبراو بوونی مه‌رجی دروستبوونی ولاتیکی هاوچه‌رخ و سه‌رده‌میانه بریتیه له دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی، رەزاخان هه‌ر له ته‌مه‌نی چوارده سالی و چوونی بۆ نیو سوپای قوزاق و دواتر هاتنه سه‌ر ده‌سه‌لاتی به‌رده‌وام ولاته‌که‌ی که‌وتبووه ژیر هه‌ژموونی هه‌ردوو زله‌یزی روسیا و به‌ریتانیا، ئەم ئەزموونه‌ی ناوبراو وایکرد له‌گه‌ل وەرگرتنی ده‌سه‌لات له ئێران دژی هه‌ژموونی هه‌ردوو زله‌یز له ولاته‌که‌ی کار بکات، شایانی باسه ئازاوه و ناکوکییه ناوخۆیه‌یه‌کان و لاینگری هۆز و عه‌شیره‌ته جیاوازه‌کان بۆ هه‌ردوو زله‌یز له به‌رژه‌وه‌ندی ئێران نه‌بوو، هاوکات شا ئه‌و باروودۆخه‌ی لا په‌سه‌ند نه‌بووه (زیباکلام، ۱۳۹۸: ۲۳۷- ۲۳۸)، رۆشنییره‌کان به‌پێی رووداوه‌کان روودانی ئازاوه و ناکوکییه‌کان له کۆتایی ده‌وله‌تی قاجاری (۱۷۹۴- ۱۹۲۵) به تاییه‌تی کوردستان بۆ جیاوازی نه‌ته‌وه‌یی و زمان و ئاین له ئێران ده‌گه‌راندوه، به‌مه‌ش ده‌وله‌تی په‌هلەوی له سه‌ره‌تای ده‌سه‌لاتی که‌وته جیه‌جیه‌کردنی سیاسه‌تیکی بۆ سه‌رکوئکردنی شو‌رش و راپه‌رینه‌کان و دواتریش په‌کخستنی و په‌کریزی نیوان ناوچه‌کان له لایه‌نه جیاوازه‌کانی وه‌کو په‌کپۆش ج‌ل و به‌رگ، چه‌سپاندنی زمانی فارسی و دروستکردنی قوتابخانه له‌سه‌ر شیوازی نوێ (اسمیت، ۱۳۹۱: ۲۳۲- ۲۳۳).

زۆربه‌ی هۆز و عه‌شیره‌ته‌کان له‌سه‌ره‌تای ده‌سه‌لاتداری رەزا شا له بری پشتگیری کردنی و هاوکاریکردنی ده‌وله‌ت به پێچه‌وانه‌وه پالپشتیان له هه‌ردوو زله‌یزی روسیا و به‌ریتانیا ده‌کرد، له‌لایه‌کی تر ژماره‌یه‌ک له سیاسه‌تمه‌دارانی ئه‌و کاته لاینگری ئه‌مریکایان ده‌کرد، به‌مه‌ش ناوبراو هه‌ولەکەکانی له چوارچێوه‌ی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی و ئاریایی چرکردوه، هاوکات به‌مه‌سه‌ستی رێگریکردن له به‌کاره‌ینانی زمانه‌نه ناوخۆیه‌یه‌کان جگه له زمانی فارسی وه‌کو زمانه‌کانی (کوردی، عه‌ره‌بی و تورکی) توندترین که‌سه‌یه‌تییه سەربازییه‌کانی ره‌وانه‌ی ناوچه کوردیه‌یه‌کان ده‌کرد، ته‌نانه‌ت بۆ نه‌هه‌یشتنی ناسیونالیزمی کوردی و هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی به‌شیک له کوردستانی به ئازده‌ربایجانی رۆژئاوا لکاند. هه‌روه‌ها به‌کاره‌ینانی سیاسه‌تی (تخته قاپو) بۆ لاواز کردنی ده‌سه‌لاتی هۆزه‌کان، که نه‌یاندته‌وانی به ئاره‌زووی خۆیان ناوچه‌که‌یان به‌جی به‌ییلین (زیباکلام، ۲۳۸، ۱۳۹۸- ۲۴۰)،

له ماوهی سالانی (۱۹۲۷-۱۹۳۴) نیوان هیزه‌کانی حکومت و هوزه‌کانی هه‌ورامان و مەریوان چەندین پیکادان پوویدا، که ده‌ولت ته‌واوی هه‌وله‌کانی بۆ کپ کردنه‌وه‌یان گرت‌ه‌به‌ر، عمر خان برازای سمکۆی شکاک (۱۸۸۷-۱۹۳۰) (له سالی ۱۹۳۴ به‌شێوه‌یه‌کی نادیار دهمریت، هه‌روه‌ها ریگری کردن له ئاخافتن به‌زمانی کوردی جگه له دهربرینی نارازایی بووه هوی کۆچکردنی ژماره‌یه‌ک له کورده‌کان بۆ عێراق و دامه‌زراندنی ژماره‌یه‌ک کۆمه‌له و ئه‌نجومه‌ن و پارته‌ی سیاسی(مکدوال، ۱۳۸۰: ۳۸۶-۳۸۸).

دوای که‌مکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی هوزه‌کان بۆ زیاتر چاودیری کردنی ناوچه‌کان هه‌لسا به‌ دامه‌زراندنی بنکه‌ی سه‌ربازی، له‌لایه‌کی تر که‌مکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی پیاوانی ئایینی له‌ نیو ئه‌نجومه‌ن ریکاریکی تر بوو له‌ لایه‌ن شا بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات و کاریگه‌رییان له‌ نیو ده‌ولت و خه‌لک به‌شێوه‌یه‌ک که‌ ژماره‌یان له‌ بیست و چوار ئه‌ندام له‌ ئه‌نجومه‌نی پینجه‌م گه‌یشه‌ شەش ئه‌ندام له‌ ئه‌نجومه‌نی ده‌یه‌م(آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۱۷۵-۱۷۶).

به‌هوی سیاسه‌تی توندی ره‌زا شا چەندین کۆمه‌له و ریکخراوی نه‌ینی له‌وکاته دامه‌زران، مسته‌فا شه‌وقی که له‌ بنه‌ماله‌ی قازی محمه‌د(۱۸۹۳-۱۹۴۷) و ئه‌ندامی کۆمه‌له‌ی خۆبیبوون(۱۹۲۷-۱۹۴۶) له‌ ئیسته‌مبۆل بوو له‌ سالی ۱۹۳۰ بۆ کاری پزیشکی په‌وانه‌ی مه‌باد ده‌کریت و سه‌ره‌رای کاری پزیشکی له‌گه‌ل قازی محمه‌د و چه‌ند که‌سانیکی تر خه‌ریکی کاری سیاسی و پۆشنیری ده‌بیت و دوای ئه‌وه‌ی گومانی لیده‌کریت له‌لایه‌ن حکومت په‌وانه‌ی ئیسته‌مبۆل ده‌کریت(صمدی، ۱۳۷۷: ۳۱۲-۳۱۳)، له‌گه‌ل توندتر کردنی ریکاره‌کان له‌ لایه‌ن ده‌ولت هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی کورده‌کان په‌ره‌ی سه‌ند و کۆبوونه‌وه‌کان و بلاوکردنه‌وه‌ی ووتاره‌کان له‌ رۆژنامه‌کانی کوردستانی عێراق له‌ لایه‌ن ئه‌و که‌سایه‌تیانه‌ی له‌ ئێران کۆچیان ده‌کرد زیادی کرد(مکدوال، ۱۳۸۰: ۳۸۹)، هه‌وله‌کانی ره‌زا شا له‌وکاته بۆ وونکردنی شوناسی کوردی هۆکاری سه‌ره‌کی دامه‌زراندنی ئه‌و کۆمه‌له و ریکخراوه نه‌ینیانه بووه.

به‌ هوی نه‌بوونی شاره‌زایی و دهرکردنی چەندین بریار و یاسای کتوپر خه‌ونی ره‌زا شا بۆ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی و جیبه‌جیکردنی چاکسازییه‌کان هاوشانی ولاتانی ئه‌وروپی نه‌هاته‌دی، له‌لایه‌کی تر دوورکه‌وتنه‌وه‌ی هۆز و عه‌شیره‌ته‌کان له‌ حکومتی ئه‌و کاته به‌ تابه‌تی له‌ ناوچه کوردییه‌کان بۆ رابردووی کورده‌کان و هه‌بوونی نمچه سه‌ربه‌خۆییان و به‌هیزی هۆشیاری نه‌ته‌وه‌یی ده‌گه‌رته‌وه.

رۆژنامه‌کان وه‌کو راگه‌یاندنیک گرنگ له‌و کاته رۆلی به‌رچاویان له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی بیروکه‌ی یه‌کگرتنی میلیه‌ت و بلاوکردنه‌وه‌ی بیروکه‌که له‌ ناو خه‌لکا هه‌بوو، رۆژنامه‌کان ئاماره‌یان به‌ بوونی جیاوازی نیوان چین و توێژه‌کان و بوونی چەندین پارته‌ی سیاسی جیاواز وه‌کو (تجدد، تکامل، قیام، ملیون، ئازادیخواهان، بیطرفان) ده‌کرد که‌ خودی پارتەکان ئامانجیکی راسته‌قینه‌یان بۆ کاره‌کانیان نه‌بوو، هه‌ر بۆیه له‌گه‌ل بوونی ئه‌م هه‌موو جیاوازییه و نه‌بوونی یه‌کگرتوویی ناگرێ چاوه‌ری پینشکه‌وتنی ده‌ولت بین، بلاوکراوه‌کانی وه‌کو (ایران‌شهر ۱۹۲۲-۱۹۲۷ و آینه ۱۹۲۴-۱۹۲۷) پالپشتی ئه‌و بیروکه‌یه بوون که یه‌که‌م هه‌نگاو بۆ چاکسازییه‌کی خیرا بریتیه له‌ یه‌کگرتنی میلیه‌ت و پتویسته ده‌سه‌لاتی حوکمرانه ناوخییه‌کان نه‌مینیته‌(نظری، ۱۳۸۶: ۱۴۵-۱۴۶).

داهینانی بۆنه‌و یاده جیاوازه‌کان له‌ سه‌رده‌می ره‌زا شا له‌ ناوچه کوردییه‌کان بۆ چه‌سپاندنی بیرو نه‌ته‌وايه‌تی ئێرانی و له‌ نیوبردنی که‌لتور و داب و نه‌ریتی خه‌لکی ناوچه‌که بوو(اکبری، ۱۳۹۴: ۲۵۰). دامه‌زراندنی (ده‌زگای په‌روه‌رده‌کردنی هزر- سازمان پرورش افکار) له‌ سالی ۱۹۳۹ بۆ پاراستن و یه‌کبوونی پۆشنیری له‌ ولات دامه‌زرا، ئه‌و دامه‌زراوه‌یه به‌رپرسی گشت چالاکیه پۆشنیرییه‌کانی ئێران بوو (دربیکی، ۱۳۸۲: ۶۸۳). ده‌ولت بۆ گه‌یشه‌تن به‌ئامانجه‌که‌ی و دامه‌زراندنی حکومتیکی مه‌رکه‌زی و یه‌ک زمان هه‌لسا به‌ دامه‌زراندنی قوتابخانه‌کان و گواسته‌وه‌ی مامۆستایانی کورد بۆ ناوچه‌کانی تر و هیتانی مامۆستای ئێرانی بۆ ناوچه کوردییه‌کان و ناچارکردنی قوتابیان به‌خویندنی زمانی فارسی که ئه‌مه هۆکاریک بۆ که‌می ژماره‌ی قوتابی له‌ قوتابخانه‌کان بووه (دهقانی و کریمی و روسلی، ۲۰۱۸: ۱۵۵-۱۵۶-۱۶۳). به‌ بریاری ده‌ولت له‌ سالی ۱۹۲۹ له‌ سه‌نه‌ده‌ج و سه‌قز و ۱۳ گوند و قه‌زا له‌ کوردستان قوتابخانه دامه‌زراو، له‌ هه‌مان سال له‌ نوسینگه‌ی تابه‌تی شاهه‌نشاهی له‌ نامه‌یه‌ک بۆ وه‌زاره‌تی مه‌عارف فه‌رمانی دروستکردنی دوو قوتابخانه له‌ مه‌هاباد دراوه، سه‌ره‌رای هه‌وله‌کان به‌لام له‌ سالی ۱۹۲۹ ژماره‌ی قوتابییه‌کان له‌ کۆی ۱۶۰ قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی ته‌نها ۷۶۶ قوتابی بووه و دواتر ژماره‌یه‌که‌یان قوتابخانه‌یان

به جیهیشتوو، دهولت له ههوله کانی بۆ دورستکردنی قوتابخانه بهردهوام دهیبت و له سالی ۱۹۴۰ له سهردهشت بریاری دامهزاندنی قوتابخانه دراوه بهلام دانشتوانی ناوچهکه مهیلی چوونی قوتابخانهیان نهبووه، خه لکی ناوچهکه چوونی کچانیان بۆ قوتابخانه بهپنجهوانه عادات و تهقالید و دژی ئاینیان زانیوه، دهولت بۆ بهشداری زیاتری قوتابی له قوتابخانهکان ناچار بریاری زۆرهملی و بهکارهینانی هیزی سهربازی بۆ ناوونوسینی قوتابی له قوتابخانهکان بهکار هینا(واعظ، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

لایهنی رۆشنیری کاریگری راستهوخوی له سه ره لویستی کومه لگا دهیبت، حکومهت ویستی پهروه ده بۆ هینانه دی به ماکانی یهک نه ته وهی و دوور له به ماکانی ئیسلام و جیهه جیکردنی پرۆگرامه کانی به کاربهینیت (بیگدلو، ۱۳۸۱: ۲۸۱). له سالی ۱۹۲۹ له گه ل زیادبوونی ژماره ی قوتابخانه کان دهولت رایگه یاند پیویسته قوتابی و ماموستایه کان یه کپۆش پهیره و بکه ن(محمدی، ۱۳۹۶: ۸۶).

رهزا شا ههولیدا به کردنه وهی قوتابخانه له کوردستان و له ریگه ی ماموستا و قوتابییه کان ئامانجه کانی بۆ پیاده کردنی بریاره کانی و نه هیشتنی عادات و تهقالیدی کۆن و کاریگره بوونی له ژیان و میتشکی خه لک بهینیته دی. ههوله کانی رهزا شا بۆ چه سپاندنی دهولته ی مه رکهزی و ریگری کردن له سه ره لدانی نارهبازی و ئازاوه و نه هیشتنی دهسه لاتی عه شیره ته کان به گشتی و له ناوچه کوردیهییه کان به تایبه تی، جگه له چه ندین گۆرانکاری سیاسی و ئابووری له رووی سه ربازی و پیشه سازی، ژماره یه ک ریکاری رۆشنیری و کومه لایه تی وهکو گرنگیدان به بۆنه و یاده نافه رمیهییه کان له و ناوچانه گرتبه ر، و هه ولی ئه وهی ده دا که ته بایی و هوگری نیوان ئه ندامانی هۆز بۆ خۆشه ویستی شا واته شاپه رستی بگۆریت.

۳- بۆنه و یادهکان له رۆژه لاتی کوردستان .

کاریگری بیرۆکه کانی شۆرش دهستوری سالی (1905-1911) و به دیارکه وتنی چینیکی نویی خوینده وار و رۆشنیر له پال به شیک له کاربه دهسته سیاسییه کان که له و باوه ره دابوون پیشکه وتنی ولات له گه ل چاکسازی رۆشنیری و گه رانه وهی شکوی ولات دیته دی، به مه ش گۆرانکارییه کان له بواری رۆشنیری له و سه رده مه له که سایه تی سیاسی رهزا شا سه رچاوه ی نه گرتبوو به لگو ریشه که ی بۆ هه وله کانی که سایه تییه رۆشنیره کانی ئه وکاته ده گه ریته وه که ته نها ریگای پیشکه وتنی رۆشنیری و گه یشتن به شارستانییه تی رۆژئاوایان له دوورخستنه وه و نه هیشتنی کلتور و داب و نه ریت و شارستانییه تی ئیسلام ده بیینییه وه. بۆنه و یاده جیاوازه کان که له لایه ن رهزا شا له سه رتاسه ری ولات بۆ گه راندنه وهی شکوی ولات و به رزراگرتنی که سایه تی خوی له نیو دل و دهروونی خه لک سازکرد، بۆ ده رخستنی ئه وهی که کاربه ده ستانی دهولته ی قاجار ته نها خه ریکی کاره تایبه تییه کانی خۆیان بوون و ناوبراو وهکو کاریزمایه ک کار بۆ دامه زاندنی دهوله تیکی هاوچه رخ و سه رده میانه دهکات.

۳-۱ یادی له دایک بوون، بوونی به سه رۆک وه زیاران و تاج له سه رنانی شا .

له دایک بوونی رهزا شا وهکو یادیکی تایبهت به که سایه تی رهزا شا و هه ولدان بۆ ده رخستنی ناوبراو وهکو کاریزمایه ک له هه موو ولات یادی ده کرایه وه، له ناوچه کوردنشینیه کانیش به شیوه ی جیاواز له لایه ن کاربه دهسته سیاسییه کان له و رۆژه ئاهه نگیزدراوه و له شاره کانی سه نه نده ج (سنه)، ساوجبلاغ(مه هاباد)، بیجار و مه ریوان دروشمی (زنده شدن ایران نو تحت توجهات اعلى حضرت - ژيانه وهی ئیرانی نوی له ژیر بریاره کانی پایه بهرز) و (نهضت کشور - پیشکه وتنی دهولت) بهرز کراوه، یهک له زاناکانی شاری مه هاباد رهزا شای به (قائد عظیم الشان و زنده کننده ایران - سه رکرده ی پایه بهرز و دوباره ژيانه وهی ئیران) ناوزه د کردوه (جهانگیری و نوربخش، ۱۴۰۱: ۱۰۸-۱۰۷). وهک زانراوه رهزا شا به یادکردنه وهی رۆژی له دایک بوونی دهویست باوه ر به خه لک بهینیت که ئه و رۆژه پیروزی و تایبه تی خوی هه یه و رۆژیکه بۆ هاتنی که سایه تییک و زیندوو کردنه وهی شکو و دهسه لات له ئیران.

له گه ل هه موو ئه مانه دا یادکردنه وهی ئاهه نگیزانی وهرگرتنی پۆستی سه رۆک وه زیاران له لایه ن رهزا خان له سالی ۱۹۲۴ به یه که مین ئاهه نگ له سه رده می په هله وی له ئیران داده نریت، که له تشرینی دووه می ئه و ساله به و بۆنه یه له سه نه نده ج به ئاماده یی گه و ره پیاوانی شاره که ئاهه نگینکی گه و ره سازکرا، له ناوچه کانی تری کوردستان ئاهه نگی گه و ره ئاماده کراوه و به تلگراف پیروزیبایان له رهزا خان ده کرد، ناردی تلگرافی تایبهت به ئاهه نگیزان و ده ربینی خۆشحالی و سه ره برزی به هوی

یادکردنه وهی ئه و بۆنهیه له لایهن ژمارهیهک که سایهتی به ناوبانگ له خه لکی گروس به لگهیه له سه ره بریوه چوونی ئه و بۆنه له ناوچه کوردیههکان (بۆ زانیاری زیاتر بروانه پاشکوی ژماره ۱)، له بهریوه بهرایهتی سوپای سه نه نه ده ج ئاههنگیکی گه وره سازکرا و به شدار بوون به دروشمی (زنده باد وزیر نیرومند جنگ - بژی وه زیری به هیزی جهنگ) پیشوازیان له و بۆنه کردووه (سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۷/۰۲۵۴۲۶). سه رباری ئه وهی به شداری چینی دیاری کومه لگا له بۆنه کان وهکو کاربه دهسته سیاسیههکان، سه رباز و قوتابیههکان ئاههنگهکانی قه له بالغ ده کرد و واده ده که ویت که ناوچه کوردیههکان خو شحالن به سازکردنی ئه و ئاههنگانه، و دواتریش به ناردنی تلگراف و راپورت له لایهن کاربه دهستان و حکومهت چو نیه تی به ریوه چوونی ئاههنگهکان باسکراوه.

دوای وه رگرتنی ده سه لات له لایهن رهزا شا هه موو سالیک له مانگی ئایار به بۆنه ی یادی تاج له سه رنانی شا ئاههنگ گێردراوه و له لایهن کاربه دهستان و تار ده خویندرا یه وه، هاوکات قوتابیههکان به شداری به رچاویان له و یادانه هه بووه، دواتر له سالی ۱۹۳۲ ئه و بۆنه یه بۆ یادکردنه وهی کوده تای (۲۲ شوباتی ۱۹۲۱) ده گوردریت، که له م بۆنه یه چه ندین دروشمی جیاواز بۆ زیاتر چه سپاندنی ده سه لاتی مه رکهزی و هیمای سه رکه وتن ده گوترا یه وه وهکو (سه ره تای روناکی، به خته وه ری ئیران و روژیکی پیروز و سه ره تای به خته وه ری ئیران و ئیرانیان) (جهانگیری و نورخبش، 1401، ۱۰۷-۱۰۸). به پی ی راپورتنی حاکمی ئه وکاته ی کوردستان بۆ وه زارته ی ناوخۆ له ۸ ئایاری ۱۹۳۰، بری ۱۵۰ تومهن بۆ رهزاییه، ۳۰ تومهن بۆ سه قز، ۲۰ تومهن بۆ بانه، ۱۰ تومهن بۆ قروه و ۹۰ تومهن بۆ بهرز راگرتنی ئه و یاده له کوردستان و خه رجی ئاههنگی کارگێری حکومهت ته رخانکراوه، سه بارهت به هاوکاری و هه وله کانی حاکمی کوردستان به پی به لگه نامه کان ده رده که ویت به هوی دابین نه کردنی بری پاره ی پیویست بۆ جییی جیکردنی بۆنه و ئاههنگهکان، حاکمی ناوچه که ناچار خوی هه ولی دابین کردنی بری پاره ی پیویستی داوه و داوای دابین کردنی بری پاره ی پیویستی له بهرپرسانی وه زارته ی ناوخوی ئه و کاته ی کردووه (بۆ زانیاری زیاتر بروانه پاشکوی ژماره ۲).

به پی به لگه نامه کان له ناوچه جیا جیاکانی کوردستان و بهرپرسه کان رو لی به رچاویان له گه وره کردنی یاده کان هه بووه، که ئاژاوه و تالان کرن له ماوه ی بهر له ده سه لاتی رهزا شا له ئیران و به تاییه تی کوردستان وایکرد خه لکی کوردستان به تاییه تی پیاوه گه وره کان و پیشه وه رو بازرگانه کان پالپشتی له رهزا شا بکه ن (کردستانی، 1379، 634-635)، مه به سته ی رهزا شا له جینه جیکردنی بۆنه و ئاههنگه کان به تاییه تی له ناوچه کوردیههکان بۆ دوورخسته وه ی کورده کان له که لتورو زمانیان بووه جگه له چه سپاندنی شکوی ده سه لاته که ی، به مهش هه ولدراوه گشت چین و توێژه کان به شیوه ی جیاواز به شداری له م ریووره سمه بکه ن که به رنامه یه کی تری حکومهت له و روژه بریتی بوو له چاندنی دار، بۆ نمونه قوتابییانی قوتابخانه کانی سه نه نه ده ج له سالانی (۱۹۳۲-۱۹۳۶-۱۹۳۷) چالاکی به رچاویان له م بۆنه یه هه بوو (سالنامه معارف کردستان، ۱۳۱۵-۱۳۱۶، ۷۳). به پی راپورت و تلگراف له لایهن کاربه دهستانی ناوچه کوردیههکان ده رده که ویت که کاربه دهستان بۆ رهزانه ندی شا و پاراستنی ده سه لاته کانیان هه ولیان بۆ یادکردنه وه ی بۆنه جیاوازه کان داوه، چه ختیان له به شداری خه لک له و بۆنه ده کردووه، هه روه ها بۆ سه پاندنی دیکتاتوریه تی خوی و به پیروزکردنی خوی بوو.

۲-۳ هه زاره ی فرده وه سی.

ئیران له نیوان سالانی (۱۹۲۰-۱۹۳۰) هه ولیکی زور بۆ گه رانه وه ی شکو و ده سه لاتداری نه ته وه یی له ریگه ی زیندوو کردنه وه ی شوینه واره هونه ربیههکان داوه، به مهش ئه نجومه نی شوینه واری میلی ئیران به فه رمانی رهزا شا له سالی ۱۹۲۲ ده سته کار ده بیت که یه کیک له کاره گرنگه کانی ئه و ئه نجومه نه زیندوو کردنه وه ری زیزگرتن له که سایه تییه گرنگه کانی میژوو و ئه ده بیاتی ئیرانی بوو.

زیندوو کردنه وه ی ناوی فرده وه سی و شوینه واره دیینه کان (الساداتی، ۱۹۳۹ : ۱۱۹) و ناساندنی وهک پاله وانی نه ته وه ی ئیران له ناوه وه ی ئیران و ولاتانی جیهانی ش نه ک هه نگاو یکی ته نها رو شنیری به لکو چالاکیه کی سیاسیش بۆ گه رانه وه ی ناسنامه ی نه ته وه ی ئیرانیان بوو، ریوه ره سمی ئاههنگی پانی فرده وه سی به بۆنه ی سالیادی له دایکبوونی ناوبراو و بوونی به هه زار ساله پاییزی ۱۹۳۴ ئاههنگه که سازکرا که گرنگترین هه نگاوه کانی ده ولت له وکاته چاککردنه وه ی مه زارگه ی فرده وه سی له توس و به سته کی کونگره ی هه زاره ی فرده وه سی و وه رگرتنه وه ی جیاوگی هه لکولینی شوینه واری له فه رهنسا بووه (ظهیرامامی، ۱۳۹۱:

(٤)

یادکردنه وهی هه زاره‌ی فردهوسی تایبته به تاران نه بوو به لکو به بریاری وه زاره‌تی مه‌عارف بریاردرای بۆ ماوه‌ی یه‌ک حه‌فته ئه‌م یاده بکریته‌وه، به‌مه‌ش شاهنامه‌خوانی کوردی بۆ شاهنامه‌خوانی فردهوسی له کوردستان شوینی خۆی گرت‌وه، به‌رێوه‌به‌رایه‌تی مه‌عارفی کوردستان له راپۆرتیکی خۆی ئاماژه به به‌شداری قوتابخانه‌کان له ئێران و به‌یه‌کپۆش له سه‌ر شه‌قامه‌کان به‌خویندنی سرودی میلی، شاهه‌نشاهی هۆنراوه‌کانی فردهوسی ئه‌م یاده‌یان کردۆته‌وه، سه‌ره‌رای چهن‌دین وتار له‌لایه‌ن نوینه‌رانی به‌رێوه‌به‌رایه‌تی مه‌عارف سه‌باره‌ت به (یه‌گرتوویی، سه‌ره‌خۆیی زمانی فارسی و پیویستی نه‌هیشته‌نی زمانه‌کانی تر وه‌ک کوردی، لوری و تورکی پیشک‌ش کران) جه‌هانگیری و نوربه‌خش، 1401: 109-108).

به‌پینی راپۆرتیکی له‌لایه‌ن به‌رێوه‌به‌رایه‌تی مه‌عارف و ئه‌وقافی شاری گروس بۆ وه‌زاره‌تی مه‌عارف و ئه‌وقاف ئه‌م بۆنه‌یه به‌شیوه‌یه‌کی زۆر گه‌وره و شکودار ساز کراوه (سازمان اسناد ملی ۲۸۷۵۳/۰۲۹۷)، هاوکات بۆنه‌که له ئازده‌ربایجانی غه‌ربی له شاری په‌زائییه به‌رز راپه‌راوه و چهن‌دین وتار و هۆنراوه له‌لایه‌ن که‌سه دیاره‌کانی شاره‌که پیشک‌ش کراوه و وینه‌یه‌ک له چالاکییه‌کان بۆ وه‌زاره‌تی مه‌عارف و ئه‌وقاف په‌وانه کراوه (بۆ زانیاری زیاتر بروانه پاشکۆی ژماره ۳)، پاشان وه‌زاره‌ت داوای له به‌رێوه‌به‌رایه‌تی شاره‌کان کرد که سوپاس و پێزانینی چالاکانه‌کانی نیو ئاهه‌نگه‌که بکریته (سازمان اسناد ملی ایران، ۲۸۷۵۳/۰۲۹۷). ده‌توانین بلین یادکردنه‌وه‌ی هه‌زاره‌ی فردهوسی له‌لایه‌ن شا بۆ خۆشه‌ویستی ئه‌و که‌سایه‌تییه له نیو چین و هۆزه و عه‌شیره‌ته جیاوازه‌کان ده‌گه‌ریته‌وه، به‌هۆی خویندنی شاهنامه‌ی فردهوسی ته‌نانه‌ت له‌لایه‌ن کورده‌کان وایکرد ئه‌و که‌سایه‌تییه وه‌کو هیمایه‌ک بۆ گه‌رانده‌وه‌ی شکۆی ئێران و پاراستنی زمانی فارسی و یه‌گرتنی نیشتمانی به‌کاربه‌یتریت، به‌لام بیروکه‌ی ناسیونالیزمی شوینه‌وارناسی په‌له‌وه‌ی به‌هۆی داگیرکاری زله‌یزه‌کان و خۆبه‌ده‌سته‌وه دانی په‌زاشا کوتایی هات، ئه‌م کاره‌ی بۆ زیاتر ده‌رخستن و گه‌وره کردنی ده‌سه‌لاته‌که‌ی کردوه.

٣-٣ یه‌کپۆشی و لابردنی سه‌ره‌پۆش.

سیاسه‌تی په‌زاشا هه‌ر له هاتنه سه‌ر ده‌سه‌لات بریتی بوو له دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی مه‌رکه‌زی، سیاسه‌تی چاکسازی و به‌سه‌رده‌میانه کردنی ئێران و نه‌هیشته‌نی زمان و که‌لتوره جیاوازه‌کان، بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش چهن‌دین پرۆگرامی رو‌شنیبری جیاوازی خسته‌کار، سه‌ره‌رای ناره‌زایی خه‌لک به‌رامبه‌ر هه‌وله‌کانی شا به‌لام ناوبراو له هه‌موو ئێران له کاره‌کانی نه‌وه‌ستا، ناوچه کوردییه‌کان له‌م سیاسه‌تانه‌ی شا به‌دوور نه‌بووه و یه‌کپۆشی و لابردنی سه‌ره‌پۆش (کشف حجاب) له‌و کاته خرایه بواری جینه‌جیکردن.

په‌زاشا سه‌ره‌تا هه‌ولی یه‌کپۆشی و نه‌هیشته‌نی جلی کوردی له ناوچه کوردییه‌کان داوه و ته‌نانه‌ت دوورینی جلی کوردی نوێ له‌لایه‌ن به‌رگدووره‌کانی مه‌هاباد و ناوچه‌کانی تری کوردستان قه‌ده‌غه بووه و جله کوردییه‌کان مۆریان له‌سه‌ردراوه بۆ ئه‌وه‌ی رێگری له‌ دوورینی جلی کوردی نوێ بکریته (میکه و ابوبکر، ۲۰۲۰: ۷۸۲)، له‌گه‌ل راکه‌یاندنی بریاری یه‌کپۆشی بۆ رێگریکردن له به‌کارهینانی جلی و به‌رگی پیاوانی ئایینی له‌لایه‌ن خه‌لکی ئاسایی ده‌بوايه پیاوانی ئایینی بروانامه و به‌لگه‌ی تایبته به کاره‌که‌یان له وه‌زاره‌تی مه‌عارف به‌ده‌ست بینین، کۆسپی زۆریش ده‌خرایه به‌رده‌م پیاوانی ئایینی له وه‌رگرتنی به‌لگه‌ی پیویست بۆیه ناچار به شه‌قامه سه‌ره‌کییه‌کان هاتوچۆیان نه‌ده‌کرد و کاتیکیش له‌لایه‌ن سه‌ربازه‌کان ده‌بینران سوکایه‌تیان پیده‌کرا (مکی، ۲۵: ۱۳۷۴)، به‌پینی فه‌رمانی ده‌وله‌ت هه‌ر که‌سیک به‌جلی کوردی ببینریت له‌لایه‌ن هیزه ئه‌منیه‌کانی شاری بانه (پینج تومنه و دوو ریال) سزاده‌را، ئه‌مه له‌کاتیکدا بوو که مووچه‌ی فه‌رمانبه‌ر له (سی تومنه) زیاتر نه‌بووه، هاوکات ده‌بوايه پیاوه به‌ناوبانگه‌کانی ئه‌و شاره‌ دوا‌ی نیوه‌رۆی هه‌موو پینج شه‌مه‌یه‌ک له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌کانیان به‌جلی ئه‌وروپی و به‌بێ سه‌ره‌پۆش له قوتابخانه‌کانی بۆ وتار خویندنه‌وه ئاماده‌بن (توکی، ۱۹۸۴: ۱۸۹ - ۱۹۰). له‌گوند و ناوچه دووره‌کان له پایته‌خت که‌متر خه‌لک که‌وته ژیر گوشار و کاریگه‌ری ئه‌و بریاره، به‌لام له کاتی هاتنیان بۆ شار ده‌بوايه له‌سه‌ر شیوه‌ی جلی ئه‌وروپی جلی له‌به‌ر بکه‌ن (جمشیدیها و رضوی، ۱۳۹۰: ۴۹)

له ناوچه جیاوازه‌کانی کوردستان ناره‌زایی سه‌ریه‌له‌دا له مه‌هاباد دژی یه‌کپۆشی و کلایه‌ی په‌له‌وی ناره‌زاییان ده‌ربهری و له‌لایه‌کی تر هۆزه‌کانی مامش (له ناوچه‌یه‌کی شاخاوی نیوان مه‌هاباد و نه‌قده ده‌ژیان) و مه‌نگور (له ناوچه‌کانی سه‌رده‌شت، پیرانشه‌هر، مه‌هاباد و بوکان تا‌کو سنوری عی‌راق بلاو بووونه‌وه) له هیزیشیک بۆ سه‌رده‌شت توانیان هیزه‌کانی سه‌ربازی له

شارهکه ده‌ربکه‌ن(مکداول، ۱۳۸۰: ۵۷)، رەزا شا نوینەری کوردەکانیان لە شارەکانی مەهاباد و سەقز بە بەرپرسی ناره‌زاییه‌تییەکان زانیوه و لێیان دەپرسی: (ئێوه وەکو نوینەری کوردەکان بۆچی بە راپۆرتیک گله‌یی و ناره‌زایی خەلکتان سەبارەت بە یه‌کپۆشی بە شا رانه‌گه‌یاندوه) (افخمی، ۱۳۶۸: ۲۲).

ر‌اپه‌رینی هۆزی مه‌نگۆر به‌ سەرکردایه‌تی پیاوی ئایینی ناوچه‌که مه‌لا خه‌لیلی مه‌نگۆر له‌سالی ۱۹۲۹ له‌ دیارترین ناره‌زاییه‌کان بووه (اسکندری نیا، ۱۳۶۶: ۴۰۳) دواتر خه‌لکی سهرده‌شت و مه‌هاباد چوونه پال ر‌اپه‌رینه‌که، ده‌وله‌ت هه‌وله‌کانی بۆ کوتایی هیتان به‌ ناره‌زاییه‌کان چ‌ر کرده‌وه و هیرشی کرده سهر بنکه سهره‌کیه‌کانیان و توانی کوتاییان پ‌ن به‌نیت و مه‌لا خه‌لیل و ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ نار‌ازییه‌کانی بۆ عێراق دوور خسته‌وه (خه‌لیل، ۱۳۷۰: ۶۰). مه‌لا خه‌لیل له‌ ر‌اپه‌رینه‌که‌ی به‌هۆی دژایه‌تی پیاوه‌ دیار و ئایینه‌کان سهرکه‌وتنی به‌ده‌ست نه‌هینا، هاوکات شینخ ر‌ئوف زیانی له‌ شینخه‌ دیاره‌کانی شاری سەقز دوا‌ی وه‌رگرتنی ر‌ه‌زانه‌ندی زانا و پیاوانی ئایینی شاره‌که جلی رسمی حکومتی له‌به‌رکرد و ر‌ایگه‌یاند بریاره‌که ه‌یچ کیشه‌یه‌کی له‌گه‌ل ئایینی ئیسلام نابیت (ضیایی، ۱۳۶۷: ۱۱۳). هه‌رچه‌نده ژماره‌یه‌ک له‌ پیاوه‌ دیاره‌کانی سقر دوا‌ی ئه‌و بریاره‌ بۆ ده‌روه‌ کۆچیان کرد و ه‌کو حاجی میرزا عبدالله عزقی له‌ پیاوانی ئایینی و شاعیری به‌ناوبانگی سەقز بۆ سلیمانی کۆچی کرد (فاروقی، ۱۳۶۷: ۲۹). هۆز و عه‌شیره‌ته‌ کوردیه‌کان له‌ ناوچه‌ جیاوازه‌کان له‌ دژی بریاری یه‌کپۆشی وه‌ستان و مه‌لا خه‌لیلی مه‌نگۆر که‌ بریاره‌که‌ی به‌ هه‌ولیک بۆ له‌ نیو بردنی که‌لتور و نه‌ته‌وايه‌تی کورد ده‌زانی ر‌اپه‌رینی دژی حکومت ر‌اگه‌یاند، به‌لام به‌ هۆی لاوازی سیاسی و نه‌بوونی که‌ره‌سته‌ی سهر‌بازی پ‌یویست و نه‌بوونی په‌یوه‌ندی باش له‌ نیوان عه‌شیره‌ته‌کان له‌ ناوچه‌ جیاوازه‌کان ر‌اپه‌رینه‌که‌ سهری نه‌گرت.

ر‌ه‌زاشا یه‌کپۆشی له‌ داموده‌زگا‌کانی ده‌وله‌تی خسته‌ بواری جیه‌جیکردن به‌لام به‌هۆی کاردانه‌وه‌کانی کۆمه‌لگا ئه‌و بریاره‌ی له‌ سالی ۱۹۲۹ له‌ په‌رله‌مان چه‌سپاند و دوا‌ی به‌شداریکردنی خۆی له‌گه‌ل هاوسهر و کچه‌کانی به‌بی سهرپۆش له‌ رۆژی ده‌رچوونی قوتاییانی حکومی (دانشسرای موقه‌ده‌ماتی) له‌ سالی ۱۹۳۶ ئه‌و بریاری خسته‌ بواری جیه‌جیکردن(مجد، 1389: 547).

بابه‌تی لابرندی سهرپۆش و ئازادی ئافره‌ت سهره‌تا له‌لایه‌ن ژماره‌یه‌ک رۆشنبیر و چاکسازخواز و ه‌کو میرزا فه‌تعه‌لی ئاخوندزاده (۱۸۱۲- ۱۸۷۸)، ئه‌بدولره‌حیم تالبوف (۱۸۳۷- ۱۹۱۱) و میرزا ئاغا خانی کرمانی (۱۸۵۴- ۱۸۹۶) خراوته به‌ریاس (صلاح، 1384: 72)، ئه‌و بابته‌ شوینی خۆی له‌ سیاسه‌تی ئه‌وکاته‌ کرده‌وه، به‌لام داواکاری زۆربه‌ی پارته‌ ئێرانیه‌کانی ئه‌و کاته‌ س‌بارته‌ به‌ یه‌کسانی مافی ئافره‌ت و گرنگی دان به‌ بواری په‌روه‌رده‌ی ئافره‌ت زیاتر خۆی له‌ به‌شداري ئافره‌ت له‌ نیو کۆمه‌لگه‌ ده‌بینیه‌وه (فوران، ۱۳۷۷: ۲۴۱).

له‌ هه‌وله‌کانی سهرده‌می ر‌ه‌زا شا به‌ ئاشکرا نه‌یه‌تی بۆ توانه‌وه‌ی کوردەکان ده‌رده‌که‌ویت، ناسیۆنالیزمی و گرنگی دان به‌ نه‌ژادی ئاریایی به‌ ئاشکرا له‌ کتیه‌کانی تابه‌ته‌ به‌ کورد و کوردستان که‌ له‌ سهرده‌می ر‌ه‌زا شا نوسراون، ئێرانی بوون و گه‌رانه‌وه‌ بۆ نه‌ژادی ئارییان دووپات ده‌کرده‌وه (شمیم، 1312: 2)، هه‌روه‌ها له‌ کتیبی ره‌شید یاسمی (کرد و پ‌یوستگی نژادی و تاریخ او) هه‌ولی داوه‌ په‌یوه‌ست بوونی نه‌ژاد و میژووی کوردەکان به‌ ئێران و ئێرانیه‌کان به‌سه‌لمینیت (یاسمی، ۱۳۶۹: ۳)، له‌ نوسینه‌کانیان به‌ پشت به‌ستن به‌ به‌لگه‌ میژووییه‌کان و لیگۆلینه‌وه‌ و توێژینه‌وه‌ جیاوازه‌کان س‌بارته‌ به‌ ر‌ه‌چه‌له‌کی کوردەکان هه‌ولی سه‌لماندنی ئێرانی بوونی کوردەکانیان ده‌دا (Rmano, 2006: 39).

هه‌رچه‌نده ر‌ه‌زا شا له‌گه‌ل هاته‌نه‌ سهر ده‌سه‌لات هه‌ولی بۆ گۆرین و به‌ره‌و پ‌یش بردنی سیسته‌می رۆشنبیری و کۆمه‌لایه‌تی ده‌دا، به‌لام هه‌وله‌کانی دوا‌ی گه‌شته‌که‌ی بۆ تورکیا چ‌تر بوونه‌وه (صابر، ۲۰۱۳: ۳۰۹؛ النجفی و حقانی، ۲۰۱۳: ۲۲۳). دوا‌ی سهر‌دانکردنی ناوبراو بۆ تورکیا له‌ حوزه‌یرانی ۱۹۳۴ و سهر‌سام بوونی به‌ مسته‌فا که‌مال ئه‌تاتورک (۱۹۳۳- ۱۹۳۸) به‌ سهره‌تایه‌کی نوێ بۆ هاو‌پ‌نیه‌تی و هاوکاری نیوان هه‌ردوو ده‌وله‌ت له‌ بواره‌ جیاوازه‌کان داده‌نریت (الدلیمی، 2002: 139)، ناوبراو له‌ کاتی گه‌رانه‌وه‌ی له‌ تورکیا هه‌ستی به‌دواکه‌وتوویی کۆمه‌لگای ئێرانی کردووه و ر‌ایگه‌یاند که‌ پ‌یویسته‌ به‌زوتترین کات هه‌ول بۆ پ‌یشکه‌وتنی مرۆفایه‌تی و پ‌یگه‌ی ئافره‌ت بد‌ریت و لابرندی سهرپۆشی ئافره‌ت و ئازادبوونیان به‌ هۆکاری پ‌یشکه‌وتنی ده‌وله‌ت دانا (مکی، 1364: 302). به‌مه‌ش جگه‌ له‌ چه‌ندین چالاکیه‌کی بۆ لاوازکردن و نه‌ه‌یشتنی به‌هیزی عه‌شیره‌ته‌کان و داب و نه‌ریتیان و بیری له‌ لابرندی سهرپۆشی ئافره‌تان و به‌شدارییان له‌ کۆمه‌لگا کرده‌وه (Chehabi, 1993).

255)، و دامه‌زاندنی ژماره‌یه‌ک کۆمه‌له‌ وه‌کو (کانون تمدن بانوان له ۱۹۲۶ حوزیرانی ۱۹۲۶ و کانون بانوان له ۱۳ ی نیسانی ۱۹۳۵) بۆ کۆکردنه‌وه‌ی زیاتری ئافره‌تان له کۆمه‌له‌کان و به‌شدارییان له کۆمه‌لگا (نجاتی، ۲۰۰۸: ۴۶). له ریکاره‌کانی تری شا بۆ یه‌کپۆشی و لابردنی سه‌رپۆش به‌کارهینانی پیاوانی ئایینی و که‌سایه‌تییه‌ دياره‌کانی ناوچه‌کان بووه، کاتیک خه‌لکی شاری بانه رایانگه‌یاند ته‌نها به فتوای شیخ مه‌لا عه‌لی که‌سایه‌تی دیاری ناوچه‌که ئه‌و بریاره جیبه‌جی ده‌که‌ن به‌مه‌ش به‌رپرسانی شاره‌که که‌وتنه‌ گفتگو له‌گه‌ل ناوبراو و شیخ رایگه‌یاند بریاره‌که له دژی ئایینی ئیسلام نیه (میکه و ابوبکر، ۲۰۲۰: ۷۷۹-۷۷۷).

هه‌موو سالیک له ۱۹۳۶ / ۱/۱۸ به‌فه‌رمانی ره‌زا شا ئاهه‌نگیان گێراوه بۆ ئه‌وه‌ی پیشانی بدات که (لابردنی سه‌رپۆشی) ئافره‌تان کاریکی سه‌پینراو نییه (کرونین، ۱۳۸۳: ۲۰۶). ئامانجی شا له سازدانی ئاهه‌نگ له‌و رۆژه بۆ ده‌رخستنی ئه‌وه‌یه که بریاره‌که به شیوه‌یه‌کی ئاسایی و دوور له ناچاریه‌ی و ئاماده‌بوونی ئاهه‌نگه‌که چیژ له کاته‌که وه‌رگرن و هاندانیک بیت بۆ ئافره‌تانی تر، هاوکات له ئاهه‌نگه‌که چه‌ندین وتاری جیاواز ده‌خویندرايه‌وه.

هاوکات له‌گه‌ل راگه‌یاندنی بریاری لابردنی سه‌رپۆش ده‌ولت ویستی له رێگای دانیشتنه‌ گشتیه‌یه‌کان له شاره جیاوازه‌کانی کوردستان و به‌شداریه‌ی به‌رپرسه‌کان له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌کانیان به بێ سه‌رپۆش و ئه‌نجامدانی چالاکییه جۆراوجۆره‌کان ئه‌م بریاره له‌م شارانه پیاده بکات (بۆ زانیاری زیاتر بروانه پاشکۆی ژماره ۴)، له‌لایه‌کی تر ده‌ولت بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ناره‌زایی خه‌لک و به‌شداریکردنی ژماره‌یه‌کی زیاتر له ئافره‌تان له‌م جۆره ئاهه‌نگانه بریاری قه‌ده‌غه کردنی خواردنه‌وه کحولیه‌یه‌کانی دا(سازمان اسناد ملی ۲۹۰/۰۰۶۵۴).

ده‌ولت بۆ جیبه‌جیکردنی بریاره‌که ری و شوینی توندی گرتبه‌ر و ئه‌و ئافره‌تانه‌ی یاساکه‌یان جیبه‌جی نه‌ده‌کرد له‌لایه‌ن پۆلیس ده‌ستگیرده‌کران (هدایت، ۱۳۸۸: 407)، له سه‌نه‌نده‌ج پۆلیس ئه‌و ئافره‌تانه‌ی که عه‌بايان له‌سه‌ر بوايه له دواوه عه‌باکه‌یان راکیشواوه و له‌گه‌ل خۆیان ده‌برده بنکه‌ی پۆلیس (ایازی، ۱۳۷۰: ۶۶)، هه‌روه‌ها له بانه سه‌رپۆشی ئافره‌تان له‌لایه‌ن پۆلیسه‌کان لابراره و هه‌ندێ کات هه‌ر له هه‌مان شوین ئاگریان تیه‌رداوه (توکی، ۱۹۸۴: ۱۸۹ - ۱۹۰)، چه‌ندین ریکاری تر له لایه‌ن ده‌ولت بۆ چه‌سپاندنی ئه‌و بریاره جیبه‌جی ده‌کرا وه‌کو ده‌رکردنی ژماره‌یه‌ک مامۆستا و فه‌رمانبه‌ر له کاره‌کانیان (بیات، ۱۳۸۵: ۵۵)، له نه‌خۆشخانه‌کان چاره‌سه‌ری ژنانه‌ی بالا پۆش نه‌ده‌کرا و ئه‌و ئوتۆمبیلانه‌ی ئافره‌تی بالا پۆشیان ده‌گه‌یاند هه‌ندێ شوینی مه‌به‌ست ئه‌وا ده‌بوايه پێ بژارده بدن (الشمري، ۲۰۲۳: 9). به‌لام ئه‌م بریاره‌ی شا شوینی خۆی نه‌گرت هه‌و له‌به‌رئه‌وه‌ی ناچارکردنی ئافره‌تان بۆ لابردنی سه‌رپۆش به‌به‌ندکردنی ئازادی هه‌ژمار ده‌کرا له‌لایه‌کی تر بازرگانه‌کانیش ناچار به هینانی جل و به‌رگی ئه‌وروپی ده‌کران (زویید، محمد، ۲۰۰۹: ۱۹۱).

ئه‌م یاده زیاتر له مالی فه‌رمانبه‌ره‌ گه‌وره‌کانی ده‌ولت و قوتابخانه‌ی کچان کراوه‌ته‌وه، ئه‌مه‌ش بۆ به‌شداریه‌ی کردنی فه‌رمانبه‌ره‌کان له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌کانیان به جل و به‌رگی ئه‌وروپی و بێ سه‌رپۆش، به‌پێچه‌وه‌انه‌ی ئه‌م کاره ده‌بووه هۆی له ده‌ستدانی کاره‌کانیان (بیات، 1385، 55)، سه‌باره‌ت به شیوازی به‌رپوه‌چوونی ئاهه‌نگه‌کان به‌پێی راپۆرتیک له ئازهربايجانی رۆژئاوا بۆ وه‌زاره‌تی ده‌ولت له ۱۹۳۶ / ۱۱ / ۵ باس له زیاده‌بوونی ژماره‌ی ئافره‌تانی بێ سه‌رپۆش له شاری ره‌زائیه ده‌کات، له شاره‌کانی ماکو، ره‌زائیه ئاهه‌نگیه‌کی گه‌وره له‌لایه‌ن (کانون بانوان) سازکرا، له مه‌هاباد کۆنفرانسیکی گه‌وره ئاماده‌کرا، هه‌روه‌ها له شاره‌کانی قه‌سری شیرین و که‌رند و شاه ئاباد ئه‌م ئاهه‌نگه به ئاماده‌بوونی به‌رپرسانی شاره‌کان گێردراوه، حکومه‌ت سه‌ره‌تا له‌رێگای ئاهه‌نگ گێران هه‌ولێ جیبه‌جیکردنی بریاره‌که‌ی داوه، به‌لام به‌پێی راپۆرتی به‌رپرسان له ناوچه کوردیه‌یه‌کان وه‌کو کرمانشا و ره‌زائیه ئه‌م بریاره شوینی خۆی نه‌گرت هه‌و، به‌پێی راپۆرتیک له لایه‌ن (عه‌بدوللا مسته‌وفی) حوکمرانی ره‌زائیه بارودۆخی بالا پۆشی له‌و شاره به باش نازانیت و ده‌لیت)) له‌م شاره جگه له قوتابی و خیزانی به‌رپرسان و مه‌سیحیه‌یه‌کان هه‌ر ئافره‌تی تر که ده‌بینریت سه‌رپۆشی له‌سه‌ره ((زندیه و میکه و آزاد، ۲۰۱۸، ۱۸۰۶). به پێی راپۆرتیک به‌رپوه‌به‌رایه‌تی رۆشنیری و ئه‌وقافی ئازهربايجانی رۆژئاوا ۱۹۳۹/۱/۱۶ به ناوی به‌رپرسانی قوتابخانه کچانی خسه‌روه‌ی له شاری خوی، (۱۲۰) که‌س له به‌رپرسانی ده‌ولت و فه‌رمانبه‌ران به شیوه‌ی فه‌رمی بانگه‌یه‌شتی ئاهه‌نگه‌یان به بۆنه‌ی لابردنی سه‌رپۆش له ۱۸ ی مانگ کراوه (بۆ زانیاری زیاتر بروانه پاشکۆی ژماره ۵).

سه‌باره‌ت به ناوچه کوردنیشه‌کان وادیاره ناوچه‌ی هه‌مه‌دان وه‌کو ناوچه‌یه‌کی کوردنیشین، به‌رپرسانی ده‌ولت و مامۆستایان به‌ناچاری له‌گه‌ل هاوسه‌ره‌کانیان به‌شداریان له یاده‌و بۆنه‌کانی ده‌کرد، به‌لام به‌هۆی پابه‌ندبوون و خۆگرتنێان به داب و

نهریتی کۆن به شه‌رمه‌وه به‌شداریان کردوو (کرونین، 1383: 300). به‌پیی راپۆرتی به‌رپرسیانی ناوچه جیاوازه‌کان سه‌بارهت به‌م بابته دهرده‌که‌ویت، له ناوچه کوردییه‌کان به زهر ئه‌و بریاره جینه‌جیکراوه و به‌رپرسیان له پیناو مانه‌وه‌یان له پۆسته‌کانیان راپۆرتی دلخۆشکریان بۆ ده‌ولهت ناردوو.

سیاسه‌تمه‌داره ئه‌وروپییه‌کانیش گرنگیان به‌م بریارانه داوه و چاودیری بارودۆخه‌که‌یان ده‌کرد، گوارنکارییه‌کانیان له جلۆبه‌رگ به‌م شیوه‌یه لیک ده‌دایه‌و که هاوکات له گه‌ل گۆرینی جل و به‌رگی پیاوان، هه‌ول بۆ لابردنی سه‌رپۆشی ئافره‌تان کراوه، ده‌وله‌تی ئێران پێی و ابوو گۆرینی جل و به‌رگی خه‌لک کاریگه‌ری له‌سه‌ر که‌سایه‌تیان ده‌بیت و ئه‌مه‌ش یارمه‌تی به‌رئۆه‌پیش چوونی پرۆسه‌ی چاکسازی ده‌دات (مجد، 1389: 547).

به‌هۆی که‌می کلاو و جلی ئافره‌تان، یه‌کپۆشی و لابردنی سه‌رپۆش و کپینی جل و به‌رگی ئه‌وروپی له کوردستان دره‌نگتر سه‌ری هه‌لداوه و بریاره‌تا ئه‌و کاته‌ی کلاو و جلی نوێ و سه‌رده‌میانه ده‌گاته ناوچه‌که‌یان ئافره‌تان ده‌توانن جلی ناوخۆیی خۆیان له‌به‌رکه‌ن به‌لام ده‌بی عه‌باکان لابده‌ن (صالحی، 1381: 92).

سه‌ره‌رای به‌کارهێنانی ریکاری توند بۆ لابردنی سه‌رپۆش به‌لام کاردانه‌وه‌کان له ناوچه جیاوازه‌کانی ئێران وه‌کو یه‌ک نه‌بووه، له ناوچه کوردییه‌کان کاردانه‌وه‌کان زۆر توند نه‌بووه، به‌پیی یاداشت و نوسراوی گه‌ریده‌کان ئه‌مه بۆ تایبه‌تمه‌ندی جل و به‌رگی ئافره‌تی کورد ده‌گه‌ریته‌وه، ئۆژن ئۆبن له گه‌شته‌که‌ی بۆ مه‌هاباد ده‌لیت (ئافره‌تی کورد به‌ر له‌و کاته‌ش رووبه‌ندیان دانه‌ناوه) (اوبن، 1362: 110).

حکومه‌ت له ناوچه کوردییه‌کان داویان له پۆلیس و به‌رپرسه حکومه‌ییه‌کان ده‌کرد بۆ به‌گه‌رخستنی هه‌وله‌کانیان و جی به‌جی کردنی بریاره‌کان، به‌مه‌ش له حکومه‌تی کرمانشا له‌گه‌ل ده‌رچوونی بریاره‌که هه‌ولی گۆرینی جل و به‌رگی ئافره‌تانی ناوچه‌که‌ی بۆ جل و به‌رگی هاوچه‌رخ و سه‌رده‌میانه‌ی جیهان دراوه (صالح، 1384: 152).

به‌ پیی راپۆرته‌کان کاردانه‌وه‌ی جیاواز له لایه‌ن خه‌لک کراوه و له به‌رامبه‌ردا حکومه‌ت پێ و شوینی پێوستی بۆ هێور کردنه‌وه‌ی بارودۆخه‌که گرتوته‌به‌ر، له ناوچه‌ی سه‌رده‌شت به‌ هۆی جه‌ختی حوکمرانی ناوچه‌که خه‌لک بی‌ری له کۆچکردن ده‌کرد و له‌گه‌ل خه‌لکی پشده‌ر په‌یمانی هاوکارییان وه‌رگرتبوو، له راپۆرتیکی سه‌رتیپ میمند له‌ سالی 1936 ئه‌و بابته‌ی بۆ بی‌ئهمونی حوکمرانی سه‌رده‌شت ده‌گه‌رینیته‌وه و داوی ده‌کرد که حکومه‌ت هه‌ولی زیاتری کۆنترۆلکردنی ناوچه سنورییه‌کان بدات و کاره‌کان له‌گه‌ل به‌رپرسیان و سوپا ریک بخریت، به‌مه‌ش داوی کردوو که حوکمرانی سه‌رده‌شت له‌گه‌ل سه‌قز و حوکمرانی بانه له‌گه‌ل سه‌رده‌شت و حوکمرانی سه‌قز له‌گه‌ل بانه بگۆردریت (زندیه و میکه و آزاد، 2018: 1808).

سه‌ره‌رای ناچارکردن و هه‌ندێ کات به‌کارهێنانی توندو تیژی بۆ جینه‌جیکردن و بریاری یه‌کپۆشی و لابردنی سه‌رپۆش به‌لام دژایه‌تی کردن له‌لایه‌ن خه‌لک به‌تایبه‌ت پیاوانی ئایینی به‌رده‌وام بوو هه‌رچه‌ند ده‌وله‌ت بۆ رازی کردنی خه‌لک و پیاوانی ئایینی هه‌ولی سه‌لماندنی ئه‌وه‌یان داوه که ئه‌م بابته دژی بانه‌کانی ئایینی ئیسلام نیه، به‌لام به‌رپرسیانی شاره‌که بۆ پاراستنی پۆسته‌کانیان له راپۆرته‌کانیان بۆ ره‌زا شا دانیان به‌زیادبوونی ژماره‌ی ئافره‌تان بی سه‌رپۆش ده‌کرد، بۆ نمونه حاکمی شاری هه‌مه‌دان له راپۆرته‌که‌ی ده‌لی نزیکه‌ی 70% ئافره‌تانی ئه‌و شاره بی سه‌رپۆش و له داها‌توو پێژه‌یان زیاتر ده‌بیت، ده‌وله‌ت بۆ ناشیرین کردنی عه‌با (چادر) له‌وکاته ئه‌وه‌ی بلاوکرده‌وه که ته‌نها ئافره‌تانی ره‌وشت خراپ عه‌با له سه‌ر دابنن، به‌م شیوه‌یه ئه‌وه بلاوبکه‌نه‌وه که ئه‌وه‌ی عه‌با‌ی هه‌بیت له ئافره‌ته خراپ ره‌وشته‌کانه، به‌لام حاکمی هه‌مه‌دان له کاردانه‌وه‌ی خه‌لک ترسی لینیشتبوو (صوفی و صفایی و غفوری، 2016: 75-76).

ده‌کرێ بڵین هه‌رچه‌نده بریاری لابردنی سه‌رپۆش بووه هۆی زیاتر تیکه‌لبوونی ئافره‌ت به‌کۆمه‌لگا و به‌شداریکردنی له‌چه‌ندین ریکخراوی جیاواز به‌لام ده‌رکردن و جینه‌جیکردنی بریاره‌که به‌کتۆپری و ناچاری کاردانه‌وه‌ی لیکه‌وته‌وه، ئه‌مه‌ش به‌هۆی ده‌ستگرتنی خه‌لکی عه‌شاییری به‌که‌لتورو عادات و ته‌قالیدییان، سه‌ره‌رای نیشاندانی به‌ره‌وپیش چوونی ئه‌و بریاره له ناوچه کوردییه‌کان له لایه‌ن به‌رپرسیانی حکومی بۆ مانه‌وه‌یان له پۆسته‌کانیان به‌لام له ناوچه کوردییه‌کان به‌ هۆی پابه‌ند بوونیان به‌ داب و نه‌ریت و په‌سه‌نایه‌تی عه‌شاییری خۆیانی جگه له چینیکی دیاری کۆمه‌لگا نه‌بیت بریاره‌که جینه‌جیکراوه.

٤. ئەنجام

له ئەنجامی ئەو تووژینهوهیه دهگهینه ئەو دهرئەنجامه‌ی خواره‌وه:

١- رەزاشا بۆ بەدەست هێنانی دەسه‌لاتی رەها و دەرخستنی خۆی وەکو کارێزمایه‌ک بۆ خەلکی ئێران هەولەکانی بۆ دامەزراندن و چه‌سپاندنی یه‌گگرتنی میلی و نه‌ته‌وه‌یی چرک‌ده‌وه.

٢- رەزا شا بۆ به‌هێزکردنی شوین پێی خۆی و گه‌رانه‌وه‌ی شکۆی ده‌وله‌ته‌که‌ی جگه له ریکاری سه‌ربازی وله نیو‌بردنی راپه‌رین و ناکووییەکان، له رینگه‌ی رۆشنییری و به‌فه‌رمی کردنی چه‌ندین بۆنه و یاد هه‌ولی دروستکردنی ده‌وله‌تی مه‌رکه‌زی ده‌دا.

٣- یادبوونی به‌سه‌رۆک وه‌زیران و تاج له‌سه‌ردانانی و هه‌زاره‌ی فرده‌وسی و لا‌بردنی سه‌رپۆش وەکو یادیکی فه‌رمی له ئێران به‌گشتی و ناوچه کوردییه‌کان به‌تایبه‌تی بۆ مه‌به‌ست و ئامانجی جیاوازی ئاهه‌نگی بۆ ده‌گێردراو و یادێ کراره‌ته‌وه، به‌لام به‌شێوه‌یه‌کی گشتی بۆ په‌راویز خستن و فه‌رامۆش کردنی که‌لتور و داب و نه‌ریتیان و که‌مکردنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی له ناوچه‌که‌ بووه.

٤- بۆنه و یاده‌کان له ناوچه کوردییه‌کان سه‌ره‌رای هه‌ولەکانی حکومه‌ت و خه‌رجکردنی پاره بۆ جێبه‌جێکردنی ئاهه‌نگه‌کان به‌لام به‌هۆی پابه‌ندبوونی زۆری خه‌لکه‌که‌ به‌عادات و ته‌قالیدیان و نه‌گونجانی ئاهه‌نگه‌کان له‌گه‌ل لایه‌نی ئایینی و رۆشنییری ئەوان بۆیه که‌متر له‌م ناوچه‌که‌وتوته بواری جێبه‌جێ کردن.

٥- سه‌ره‌رای بوونی ژماره‌یه‌ک چاکسازی و گۆرانکاری له بواری رۆشنییری، به‌لام نه‌بووه هۆی سه‌ره‌لانی قوناغیکی وه‌چه‌رخانی رۆشنییری سه‌رکه‌وتوو له ئێران، ئەمه‌ش بۆ دهرکردنی ژماره‌یه‌ک بریاری کتوپر و نه‌گونجاو له‌گه‌ل ئاستی کۆمه‌لایه‌تی خه‌لک و لاوازی په‌یوه‌ندی نیوان حکومه‌ت و کۆمه‌لگا ده‌گه‌ریته‌وه به‌تایبه‌تی له ناوچه کوردییه‌کان.

٥. په‌راویز:

رۆژه‌لاتی کوردستان:

کوردەکانی له پۆژئاوا و باکوری پۆژئاوا ئێران له پارێزگاکانی (ئارزه‌بایجانی غه‌ربی، کوردستان، کرمانشا و ئیلام) نیشته‌جین، له ئازهربايجانی غه‌ربی کوردەکان له باکور (ماکو تاكو ره‌زائیه) له‌گه‌ل ئازهری و که‌مینه‌کانی ئاشوری و ئەرمه‌نی له شارو گونده‌کان ده‌ژین، له باشوری پارێزگاکه‌ شارەکانی مه‌هاباد، پیرانشه‌هر، سه‌رده‌شت، شنۆ و بۆکان ناوچه کوردنیشنه‌کان، له شارەکانی میان‌دوئاب، تکاب، شاهیندژ و نه‌قده جگه له کوردەکان ئازهرییه‌کانیش نیشته‌جین، هه‌روه‌ها شارەکانی سه‌نه‌نده‌ج، بانه، سه‌قز، مه‌ریوان و کامیاران کوردنیشن، به‌لام له بیجار و قروه جگه له کوردەکان، فارس و تورکیش نیشته‌جین، له شارەکانی پاوه، جوانرو، ره‌وانسر و که‌رەند کوردەکان زۆرینه‌ پینکه‌هینن، هه‌روه‌ها ئیلام ژماره‌یه‌کی زۆری کوردی تیايدا نیشته‌جین (شمیم، ١٣٧٠: ٣٢).

رەزاشا:

رەزاخان (١٨٧٨-١٩٤٤) له گوندی ئالاشت له ناوچه‌ی مازهنده‌ران له‌دایک بووه (نیازمند، ١٣٨٧: ٣٥)، ناوبراو سه‌ره‌تا سه‌ربازیکی شارەزا بوو له سالی ١٩٢١ وەکو وه‌زیری جه‌نگ و له سالی ١٩٢٣ پۆستی سه‌رۆک وه‌زیران وه‌رده‌گریت و له سالی ١٩٢٦ ده‌بیته‌ شای ئێران، داگیرکردنی ئێران له لایه‌ن به‌ریتانیا و سوؤقیه‌ت بووه هۆی رووخانی حوکمی رەزا شای په‌له‌وی و له ١٦ی ئه‌یلولی ١٩٤١ وازی له ته‌ختی پاشایه‌تی بۆ کورده‌که‌ی محمه‌د رەزا په‌له‌وی (١٩٤١-١٩٧٩) هینا (ئه‌حمه‌د، مراد، ٢٠١١: ١٥٩-١٩٥).

تخته‌قاپو:

به‌کاره‌ینانی سیاسه‌تی تخته‌قاپو له لایه‌ن رەزاشا و کۆچکردنی زۆره‌ ملی ی کوردەکان بۆ ناوچه‌کانی تر و نیشته‌جێکردنی هۆز و عه‌شیره‌ته‌کانی تر له ناوچه کوردییه‌کان، ئەمه‌ش بۆ لاوازی کردنی ده‌سه‌لاتی هۆزه‌کان و رینگری کردن له شوپش و نارەزایی ده‌گه‌ریته‌وه (مکدوال، ١٣٨٠: ٣٨٨).

کۆمه‌له‌ی خۆیییوون:

دوای له‌ناو بردنی شۆرشێ شیخ سه‌عیدی پیران (۱۸۶۵-۱۹۲۵) له‌ ساڵی ۱۹۲۵ ی باکوری کوردستان، ڕووناکیی و ڕۆشنییرانی کورد که‌وتنه‌ هه‌ولێ یه‌کخستنی ڕیزه‌کانیان له‌ چوارچۆیه‌ی یه‌ک کۆمه‌له‌ی سیاسیدا که‌ بتوانن داکۆکی له‌ مافه‌کانی کورد بکه‌ن. ئەم کۆمه‌له‌یه‌ له‌ هاوینه‌هه‌واری (بوچه‌مدون - بجمدون) ی ولاتی لوبنان له‌ ۵ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۲۷ دامه‌زرا، ئامانجی سه‌ره‌کی خۆیییوون پیکه‌ینانی ده‌وله‌تیکی سه‌ره‌خۆی کوردستان بوو (قادر، ۲۰۱۳: ۲۶۶). سه‌باره‌ت به‌ دوا ساڵانی ته‌مه‌نی خۆیییوون بیرورای جیاواز هه‌یه‌، جگه‌رخوین ده‌لیت (له‌ ساڵی ۱۹۴۶ ناوی خۆی بۆ جڤاتا ئازادی و یه‌کبوونا کوردستان گۆریوه‌)، هه‌ندیکی تر ده‌لین خۆیییوون دوای ئه‌وه‌ی پارتی دیموکراتی کوردستان له‌ ئێران و عێراق دامه‌زران ناوی خۆی بۆ پارتی دیموکراتی سوریا گۆریوه‌، به‌م شێوه‌یه‌ کۆتایی ته‌مه‌نی کۆمه‌له‌ی خۆیییوون له‌ ساڵی ۱۹۴۶ ته‌واو ده‌بێ (سه‌عید، ۲۰۰۶: ۳۶-۳۷).

۶- لیستی سه‌رچاوه‌کان

به‌لگه‌نامه:

- سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۷/۰۰۰۲۹۸.
- سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۳/۰۰۲۴۳.
- سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۷/۰۲۸۷۵۳.
- سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۷/۰۳۰۹۲۹.
- سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۷/۰۲۵۴۲۶.
- سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۰/۰۰۲۹۸.
- سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند: ۲۹۰/۰۰۶۵۴.

کۆتیب:

به‌ زمانی فارسی

- آبراهامیان، یراوند (۱۳۸۴)، ایران بین دو انقلاب، ترجمه: احمد گل محمدی، محمد ابراهیم فتاحی، چاپ (۱۱)، نشر نی، تهران.
- اسکندری نیا، ابراهیم (۱۳۶۶)، ساختار سازمان ایلات و عشایر و شیوه و شیوه معیشت آذربایجان غربی، انتشارات انزلی، تهران.
- اسمیت، آنتونی دی (۱۳۹۱)، ناسیونالیسم و مدرنیسم، بررسی انتقادی نظریه‌های متاخر ملت و ملی گرایی، ترجمه: کاظم فیروزمند، ثالث، تهران.
- افخمی، ابراهیم (۱۳۶۸)، قیام ملا خلیل بر پایه خاطرات میرزا کریم شیشه‌وانی، انتشارات محمدی، سقز.
- اکبری، محمد علی (۱۳۹۴)، تبار شناسی هویت جدید ایرانی (قاجاریه و بهلولی اول)، علمی فرهنگی، تهران.
- امینی، علیرضا؛ شیرازی، حبیب الله ابوالحسن (۱۳۸۵)، تحولات سیاسی اجتماعی ایران از قاجاریه تا استقرار رضاشاه، ج (۲)، قومس تهران.
- اوبن، اوژن (۱۳۶۲)، سفرنامه و بررسی های سفیر فرانسه در ایران، ایران امروز (۱۹۰۶-۱۹۰۷)، ایران و بین النهرین، ترجمه: علی اصغر سعیدی، زوار، تهران.
- ایازی، برهان (۱۳۷۰)، آئینه سنج، کتابخانه طهوری، تهران.
- بیگلر، رضا (۱۳۸۱)، باستانگرایی در ایران معاصر، تهران، نشر مرکز.
- توکلی، محمد رؤف (۱۹۸۴)، جغرافیا و تاریخ بانه کردستان، انتشارات اشراقی، تهران.
- خلیل، فتاح قاضی (۱۳۷۰)، سال های اضطراب، انتشارات صلاح الدین ایوبی، ارومیه.
- دربیکی، مایک (۱۳۸۲)، سازمان پرورش افکار، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- زیباکلام، صادق (۱۳۹۸)، رضا شاه، روزنه، تهران.
- سالنامه معارف کردستان، سال تحصیلی (۱۳۱۵-۱۳۱۶)، اقبال، تهران.
- شمیم، علی اصغر (۱۳۷۰)، کردستان، انتشارات مدیر، تهران.
- صالحی، علی (۱۳۸۱)، چگونگی پیدایش کشف حجاب در عصر رضا خان، مجموعه مقالات هاشم اسناد و تاریخ معاصر ایران، مرکز بررسی اسناد تاریخی.
- صفایی، ابراهیم (۲۵۳۵)، بنیادهای ملی در شهریار رضاشاه کبیر، اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر، تهران.
- صلاح، مهدی (۱۳۸۴)، کشف حجاب زمینه‌های، واکنش ها و پیامدها، موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، تهران.
- صمدی، سید محمد (۱۳۷۷)، نگاهی به تاریخ مهاباد، انتشارات رهرو، مهاباد.
- ضیایی، شیخ رؤف (۱۳۶۷)، یادداشت هایی از کردستان (خاطرات شیخ رؤف ضیایی)، کوشش، عمر فاروقی، انتشارات صلاح الدین ایوبی، ارومیه.

- فوران، جان (۱۳۷۷)، مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ۱۵۰۰ میلادی تا انقلاب، ترجمه: احمد تدین، رسا، تهران.
- کردستانی، محمد مردوخ (1379)، تاریخ مردوخ، کارنگ، تهران.
- کرونین، استفان (1383)، رضا شاه و شکل گیری ایران نوین، ترجمه: مرتضی ثاقب فر، جامی، تهران.
- مجد، محمد قلی (1389)، از قاجار به پهلوی ۱۲۹۸-۱۳۰۹ براساس اسناد وزارت خارجه امریکا، ترجمه: سید رضا مرزانی، مصطفی امیری، مؤسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی، تهران.
- مکی، حسین (1364)، تاریخ بیست ساله ایران، امیرکبیر، تهران.
- مکداول، دیوید (۱۳۸۰)، تاریخ معاصر کرد، ترجمه: ابراهیم یونس، انتشارات پانید، تهران.
- نیازمند، رضا (۱۳۸۷)، رضاشاه از تولد تا سلطنت، حکایت قلم نوین، تهران.
- هدایت، مهدی قلی خان (مخبر السلطنه) (۱۳۸۸)، خاطرات و خطرات: گوشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه‌ای از دوره زندگی من، زوار، تهران.
- واعظ، نفسیه (۱۳۸۸)، سیاست عشایری دولت پهلوی اول، تهران، نشر تاریخ ایران.
- یاسمی، غلامرضا رشید (۱۳۶۹)، کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، تهران.

به زمانی عه‌ره‌بی

- الساداتی، احمد محمود (۱۹۲۹)، رضاشاه پهلوی نهضة ایران الحديثة، مكتبة النهضة المصرية، مصر.
- النجفی، موسی؛ حقانی، موسی فقیه (۲۰۱۳)، التحولات السياسية في إيران الدين والحداثة و دورهما في تشكيل الهوية الوطنية، ترجمة: قيس آل قيس، مركز الحضارة للتنمية الفكر الاسلامي، بيروت.
- صابر، فرح (۲۰۱۳)، رضاشاه پهلوی التطورات السياسية في إيران (۱۹۱۸-۱۹۳۲)، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية.
- نجاتی، غلام رضا (۲۰۰۸)، التاريخ الإيراني المعاصر ایران في العصر البهلوي، ترجمة: عبدالرحيم الحمراي، مطبعة ستار، قم.
- هرشلاغ، زی (۱۹۷۲)، مدخل الى تاريخ الاقتصادی الحديث للشرق الاوسط، ترجمة: مصطفى الحسيني، بيروت.

به زمانی كوردی

- خليل ئه‌حمه‌د، ئیبراهیم؛ عه‌لی مراد، خه‌لیل (۲۰۱۱)، میژووی ئیران و تورکیا، وه‌رگیران: به‌هادین جه‌لال مسته‌فا، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولێر.
- خه‌یالی، لوقمان (۲۰۱۹)، ئیران له‌سه‌رده‌می به‌مه‌له‌ی په‌هله‌ویدا ۱۹۲۶-۱۹۴۱، چاپخانه‌ی کارۆ، به‌ریوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتیبخانه‌ی گشتیه‌کان.
- عه‌زیز سه‌عید، هیوا (۲۰۰۶)، کومه‌له‌ی خۆبییون - پارتی هیوا - کومه‌له‌ی ژیکاف، چاپخانه‌ی یاد، سلیمانی.
- محه‌مه‌د قادر، مه‌ه‌دی (۲۰۱۳)، هه‌ولێر له‌ سالانی (۱۹۲۶-۱۹۳۹)، بلاوکراوه‌ی ئه‌کادیمیای کوردی، هه‌ولێر.

به زمانی ئینگلیزی

Romano, David (2006), The Kurdish national ist movement opportunity, mobilization, and identity, Cambridge university, Newyork.

تویژینه‌وه‌ی زانستی:

به زمانی فارسی

- بیات، مسعود (1385)، واکنش گروه‌های اجتماعی زنجان به‌نوسازی در عصر رضا شاه، مجله علوم انسانی دانشگاه الزهراء، شماره (۶۰).
- جمشیدیه‌ها، غلامرضا؛ رضوی، لایلا نجفیان (۱۳۹۰)، شیوه‌های مختلف مردم ایران در برابر دستور حکومتی کشف حجاب در دوره‌ی اول پهلوی، زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)، دوره (۲)، شماره (۳).
- جهانگیری، امیر؛ نوربخش، یونس (1401)، سازو کارهای انهدام خاطره، پروژه ساخت سوژه ایران مدرن (خوانشی انتقادی - جامعه شناختی از سیاست های فرهنگی دوران رضا خان در مناطق کردنشین)، مجله جامعه شناسی ایران، دوره (۲۳)، شماره (۲).
- دهقانی، رضا؛ کریمی، علیرضا؛ رسولی، حسین (۲۰۱۸)، واکنش اهالی کردستان به‌گسترش آموزش نوین در دوره رضا شاه، پژوهشنامه تاریخ های محلی ایران، سال (۶)، شماره (۱)، پیاپی (۱۱).
- زندیه، حسن؛ میکه، هه‌ردی مه‌دی؛ ابوبکر، اژی آزاد (۲۰۱۸)، کشف حجاب در مناقق کردنشین ایران در دوره پهلوی اول، گوڤاری زانکوی پاپه‌رین، سال (۵)، ژماره (۱۵).
- سادات بیدگلی، سیدمحمود؛ جاوید، مریم مدنی، (۱۳۹۸)، تعبیر مبدا تقویم شمسی از هجری به شاهنشاهی در دوره محمد رضا شا پهلوی، پژوهشنامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، سال (۸)، شماره (۱)، پیاپی (۱۵).
- صوفی، علیرضا؛ صفایی، صفی الله؛ غفوری، شهرام (۲۰۱۶)، فراز و فرود کشف حجاب در همدان، پژوهشنامه تاریخ های محلی ایران، سال (۴)، شماره (۱)، پیاپی (۷).
- ظهیرامامی، پریا (۱۳۹۱)، هزاره‌ی فردوسی فرهنگ پیدای و هویت آریی، ایران نامه، سال (۲۷)، شماره (۱).
- فاروقی، عمر، (۱۳۶۷)، مقاله زندگینامه میرزا عبدالله غرقی، مجله سروه، ارومیه، انتشارات صلاح الدین ایوبی، شماره (۳۱).

- محمدی، منظر ؛ سید احمدی زاویه، سیدسعید (۱۳۹۶)، سید سعید سید احمدی زاویه، لباس متحد الشكل، بازنمایی قدرت و مدرنیته (دوران پهلوی اول) تاریخ ایران، شماره (۳).
- میکه، هردی مهدی ؛ نه بوبه کر، نهژی نازاد (۲۰۲۰)، سیاست تغییر لباس و واکنش مناطق کردنشین در دوره پهلوی اول، گؤفاری تویتور، بهرگی (۳)، ژماره (۲).
- نظری، علی اشرف (۱۳۸۶)، ناسیونالیزم و هویت ایرانی مطالعه موردی دوره پهلوی اول، سال (۹) ، شماره (۲۲).

به زمانی عه‌ره‌بی

- الشمري، محمد راضی آل کعید (۲۰۲۳)، ظروف المرأة الإيرانية في ظل شاه رضا بهلوي، مجلة واسط للعلوم الانسانية والاجتماعية، مجلد (19)، عدد (55).
- یونس زوید، احمد؛ جاسم محمد، نعیم (۲۰۰۹)، اوضاع المرأة الإيرانية في ظل اصلاحات رضا شاه بهلوي و موقف المؤسسة الدينية (1925-1941)، مجله آداب البصرة، العدد 49.

به زمانی ئینگلیزی

- Chehabi, Houchang E. (Summer/ fall.1993), Staging the Emperor's New Clothes: Dress and Nation Building under Reza Shah, Iranian studies, Vol 26, No 3-4.*

نامه‌ی ماسته‌ر:

به زمانی عه‌ره‌بی

- الدلیمی، نعیم جاسم محمد (2002)، الاوضاع الاقتصادية في ایران (1925-1941)، دراسة تاريخية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية التربية، جامعة بغداد.

الذكرى و المناسبات في شرق كردستان (1926-1941)

نشميل صابر عبدالله/ قسم التاريخ، كلية الاداب، جامعه صلاح الدين-

أربيل، اقليم كوردستان، العراق

nashmil.abdullah@su.edu.krd

ملخص

تركز هذه الدراسة على عهد رضا شاه وجهوده في ترسيخ أفكاره وإثبات الاعتقاد بأنه جاء للقضاء على الظلام واستعادة مجد إيران وإقامة دولة مركزية لتنفيذ سياسته بالإضافة إلى التدابير العسكرية فقد قامت واتخذت عدة إجراءات ثقافية، خاصة في المناطق الكردية. ولمزيد من شرح المقال، يتم التركيز على المناسبات والاحتفالات التي نفذها رضا شاه لأول مرة في المناطق الكردية، مثل عيد ميلاد وتتويج رضا شاه، الاحتفال بالذكرى الألفية لميلاد الشاعر الإيراني الكبير فردوسي، بينما بعد الإعلان الرسمي عن خلع حجاب النساء سنوياً أقيمت احتفالات وأنشطة في هذا اليوم لهذه المناسبة، في حين ضغطت الدولة في تنفيذ الفعاليات والاحتفالات ومشاركة المسؤولين المحليين مع أزواجهم واندماجهم في المجتمع وتغيير حياتهم. العادات والتقاليد تعود إلى اختفاء الثقافة والذكريات الكردية والقضاء على الاختلافات العرقية. **الكلمات المفتاحية:** الذكرى و المناسبات، شرق كردستان، رضاشاه، الشعور القومي، الثقافة.

Events and Memorials in Eastern Kurdistan (1926–1941)

Nashmil Sabr Abdullah/ Department of History, College of Arts,

Salahaddin University–Erbil, Kurdistan Region, Iraq

nashmil.abdullah@su.edu.krd

Abstract

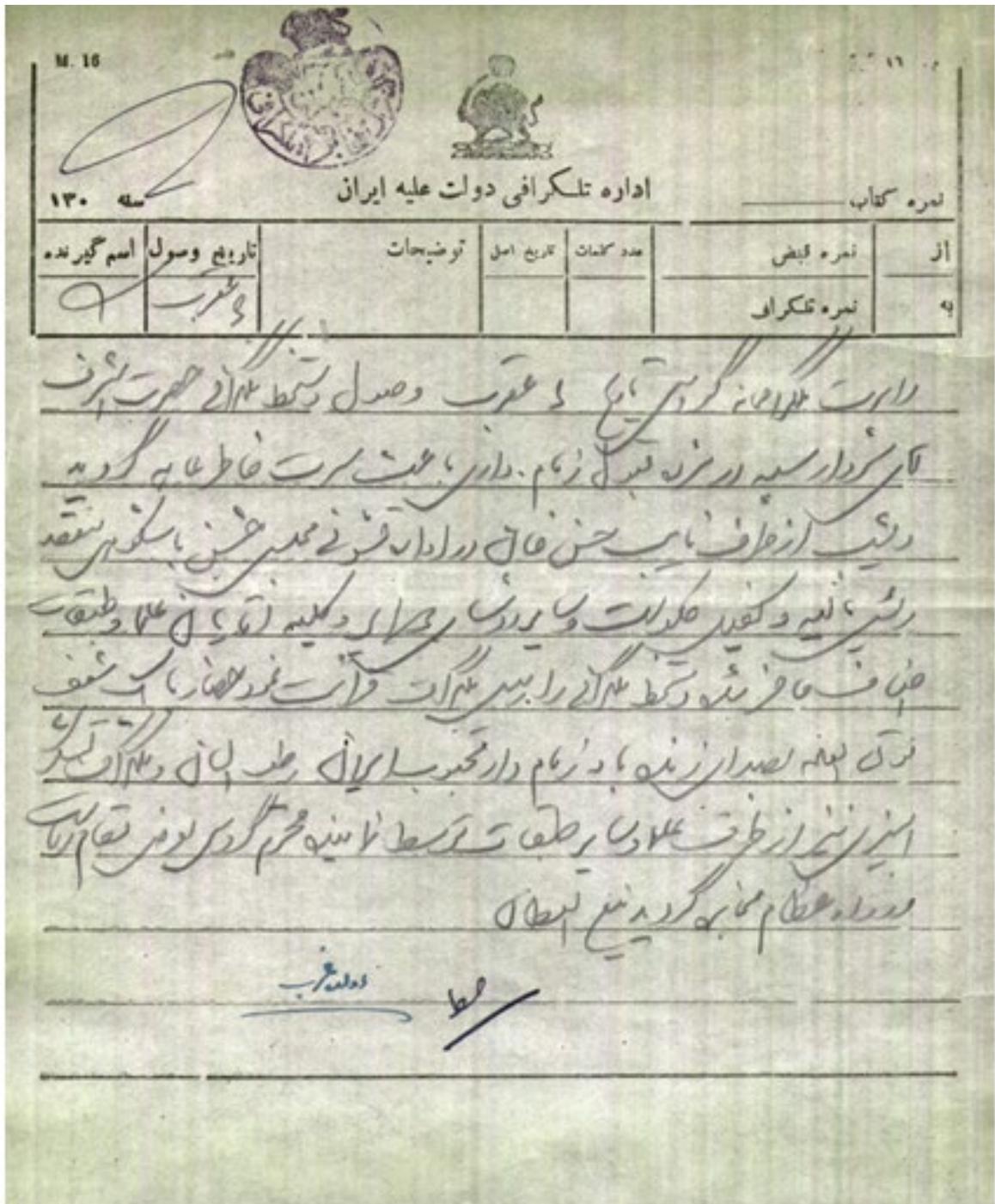
This study focuses on the events and memorials in Eastern Kurdistan (1926–1941), emphasizing the period of Reza Shah's rule and his efforts to establish his ideas and prove the belief that he came to eliminate the darkness, the restoration of Iran's glory and the creation of a centralized state, to implement his policy, in addition to military measures, he has taken many cultural steps, especially in the Kurdish regions, to point out that despite the effectiveness of this policy, there will be a small economic cost.

To further explain the issue, the focus has been on the events and memorials that were first performed by Raza Shah in the Kurdish regions. the events. which include the day of birth and the crown on the visit of Raza sha' celebrating the birthday of the thousandth anniversary of the birth of the great Iranian poet (Fredusi) to commemorate and revive the ancient monuments, while after the official announcement of the removal of women's headscarves' a celebration and a group of activities were held for this event. The participation of the local officials with their husbands, the establishment of many women's councils. the participation of boys' and girls' schools in the celebrations. their participation in the community, the change of habits and tradition is due to the loss of culture and memories from the memory of the Kurds and the elimination of national differences.

Keywords: Events and memorials, Eastern Kurdistan, Reza Shah, national feeling, culture.

۷. پاشکوی:

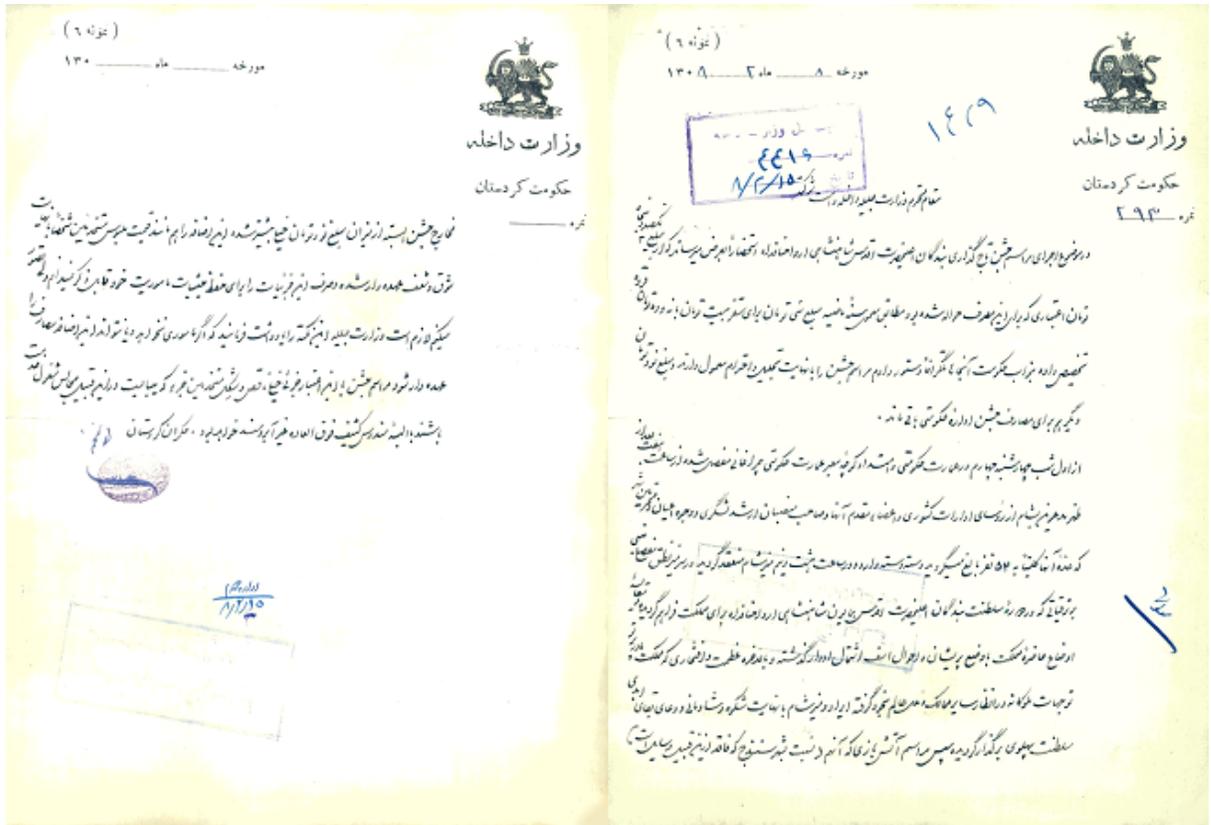
پاشکوی ژماره (۱)

(سازمان اسناد ملی ایران، ۲۹۸/۰۰۰۲۹۷)

رپورتی تلگرافخانه‌ی خه‌لکی گروس سه‌بارت به پیروزیایی و دهربرینی دلخوشی و شاه‌نگیزان بؤ یادکردنه‌وه‌ی بؤنه‌ی سه‌روک وه‌زیرانی ره‌زاشا.

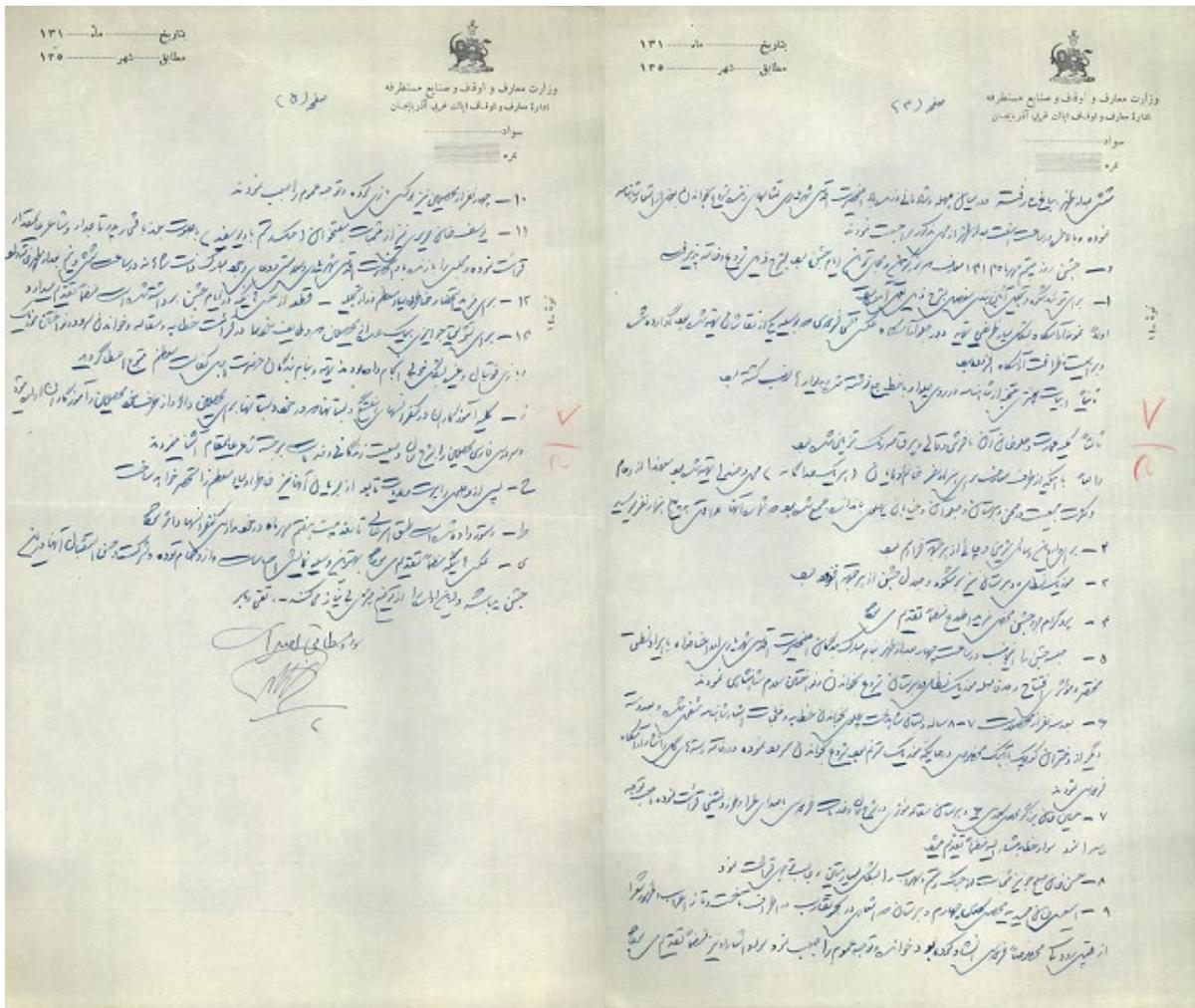
پاشکوی ژماره (۲)

(سازمان اسناد ملی ایران، ۲۹۳/۰۰۲۴۳)

نهم به لگه نامهیه تاییه ته به بری پاره‌ی دابین کراو بؤ سازدانی بؤنه‌کان له شماره جیاوازه‌کان و داواکاری حوکمرانی کوردستان له و هزاره‌تی ناو‌خو بؤ دابین کردنی بری پاره‌ی پیویست بؤ جیبه‌جیکردنی بؤنه و یاده‌کان به باشترین شیوه، به پیچه‌وانه‌وه به هوی خه‌رج نه‌کردنی بری پاره‌ی پیویست ناهه‌نگه‌کانی به پی‌ی پیویست به‌رپویه‌ناچیت که شایانی نه‌و حکومه‌ته بیت.

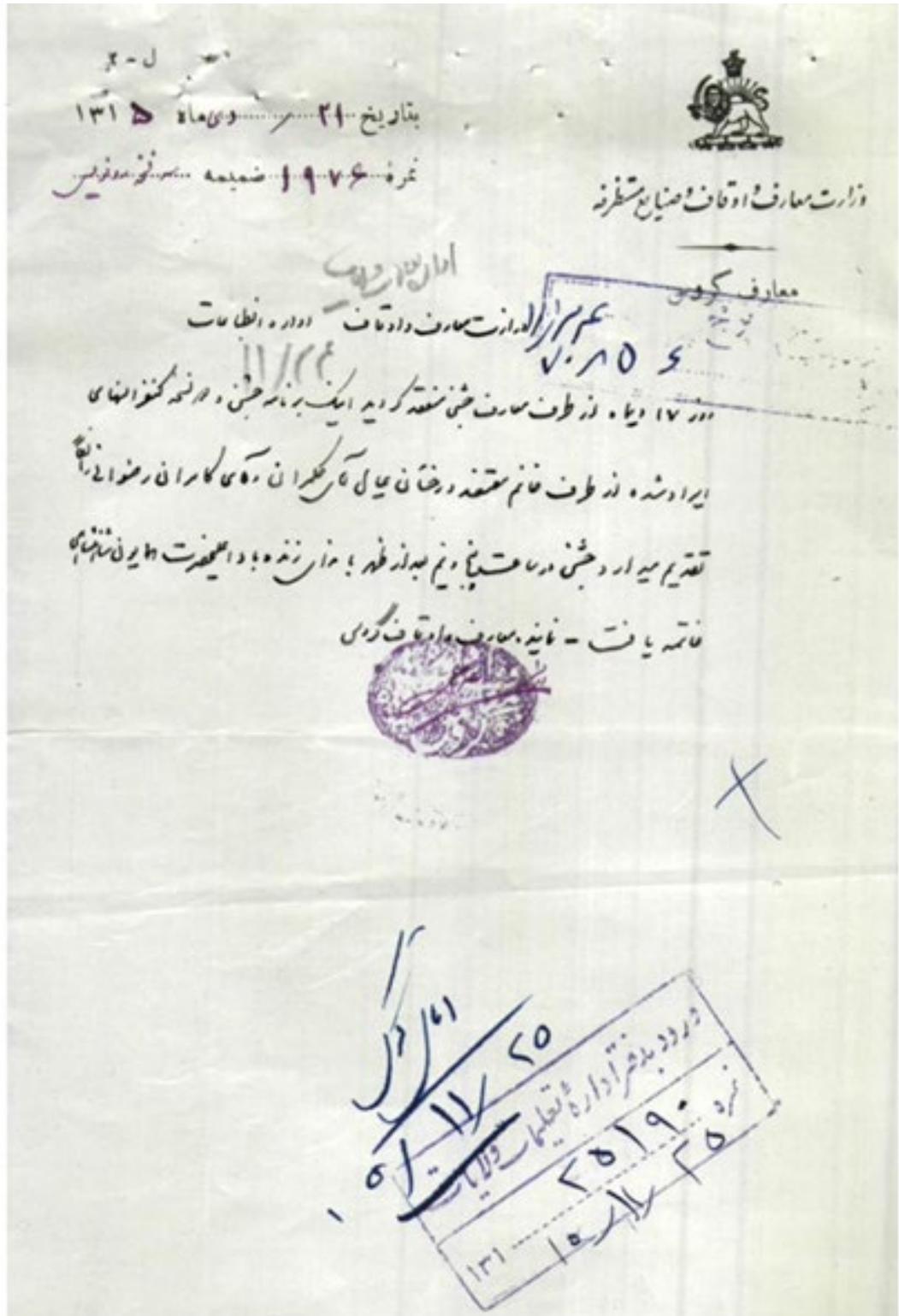
پاشکوی ژماره (۳)

(سازمان اسناد ملی ایران، ۲۸۷۵۳/۰۲۹۷)

ریوهره‌سمی شاه‌نگی هزاره‌ی فرده‌وسی له لایه‌ن به‌ریو‌به‌رایه‌تی مه‌عارف و ئه‌وقافی گروس، که له راپورته‌که باس له چالاکییه‌کانی تاییه‌ت به‌م بؤنه‌یه کراوه، له شاری سه‌قز به ئاماده بوونی چینه جیاوازه‌کان ئه‌و چالاکییانه ئه‌نجام دراوه، پیشکه‌شکردنی چه‌ندین وتار و هؤنراوه له‌لایه‌ن ژماره‌یه‌ک که‌سایه‌تی به‌ناوبانگی شاره‌که.

پاشکوی ژماره (۴)

(سازمان اسناد ملی ایران، ۲۹۷/۰۲۵۴۲۶)

رپورتی به ریو به رایه تی معارف و نهوقافی گروس تاییهت به پوونکردنه وهی کار و چالکییه کانیان سه بارهت به ناهه نگیران به بؤنه ی لابر دنی سه رپوش.

